

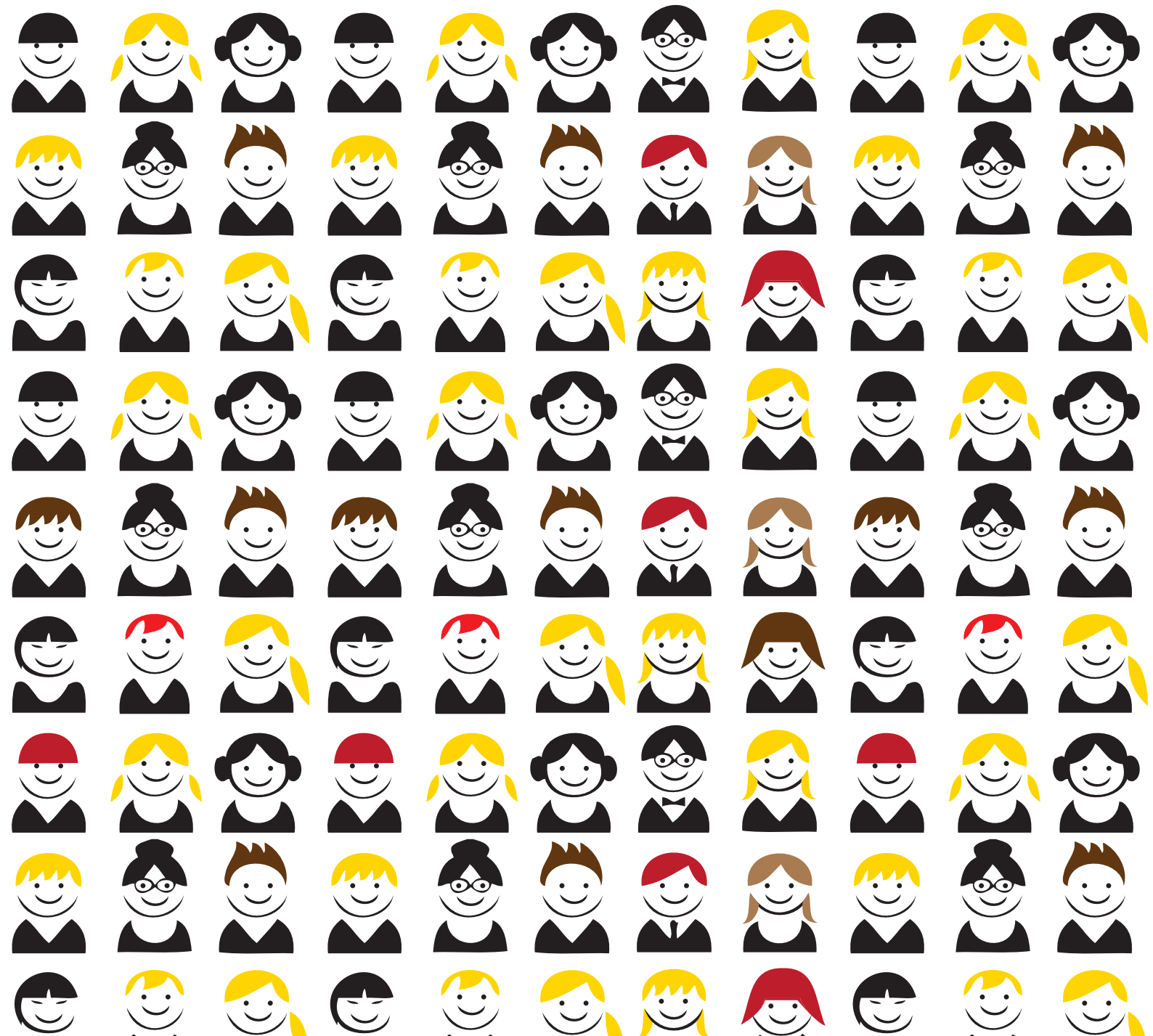
MÅNGFALD ELLER ENFALD?

Framtiden efter friskolereformen

Ola Johansson och Magnus Nilsson

TIMBRO Sektor3

Tankesmedjan för det civila samhället

MÅNGFALD ELLER ENFALD?

FRAMTIDEN EFTER FRISKOLEREFORMEN.

Om Sektor3:

Sektor3 – tankesmedjan för det civila samhället – synliggör, granskar och väcker debatt om förutsättningarna för och betydelsen av civila samhällets organisationer. Sektor3 är en religiöst och partipolitiskt oberoende ideell förening. www.sektor3.se

Om Timbro:

Timbros uppdrag är att utveckla idéer och långsiktigt bilda opinion för marknadsekonomi, fri företagsamhet, individuell frihet och ett öppet samhälle. www.timbro.se

Om författarna:

Magnus Nilsson, journalist och kommunikationskonsult. Författare till boken Varje dag lite bättre – friskolor med kvalitet som ledstjärna, utgiven av Svenskt Näringsliv 2010.

Ola Johansson, tidigare huvudsekreterare i statliga utredningar om ägarformer inom vård och omsorg. Tidigare förbundssekreterare Broderskapsrörelsen.

© Författarna, Timbro och Sektor 3, 2011

Språkgranskning: Jenny Forsberg, iklartext.se

Intervjuer: Pär Karlsson, palle.karlsson@gmail.com

Sättning: Stig Forsgren, originalet.se

Tryck: F4-Print AB, 2011

ISBN 978-91-7566-818-5

info@sektor3.se

www.sektor3.se

info@timbro.se

www.timbro.se

Förord

Friskolereformen som genomfördes för snart tjugo år sedan hade som mål att öka mångfalden genom att stärka konkurrensen i skolväsendet. Antalet privata utförare har sedan dess ökat i omfattning. Sammantaget har reformerna på nittioalet lett till att fler elever och föräldrar i dag kan välja skola efter elevens behov och förutsättningar.

Debatten om effekterna av friskolereformen har många gånger präglats av ideologiska låsningar. Under våren 2011 har skoldebatten tagit ny fart. Skolan engagerar alla; alla har en åsikt och alla säger sig ha erfarenhet av verksamheten. Polariseringen har förstärkts av den nästan totala bristen på statistik och kunskap om de fundamentalt olika aktörerna som ryms inom det som benämns ”privata friskolor”. För att förstå utvecklingen de senaste tjugo åren och för att få en relevant politik som för utvecklingen framåt behövs en debatt som går bortom ja eller nej till friskolor och ja eller nej till vinst.

Den här boken är ett samarbete mellan Sektor3 – tankesmedjan för det civila samhället – och Timbro. Samarbetet är en unik sammanställning av befintlig statistik om friskolornas utveckling, utifrån driftsform, där två erfarna skribenter, Magnus Nilsson och Ola Johansson, har bjudits in för att från två olika perspektiv diskutera mångfald och valfrihet inom skolans område. De har fått i uppgift att gå tillbaka till reformens intentioner och kommentera utvecklingen, för att sedan blicka framåt. Att öka mångfalden bland dem som driver skolor var en bärande tanke i friskolereformen, så vad har hänt sedan dess? Och vad ställer det för krav och förväntningar på den framtida utvecklingen?

I debatten ställs ofta offentliga skolor mot privata. Sällan framgår bredden bland dem som driver de fristående skolorna. Där står stiftelseägda skolor med 100 år på nacken bredvid entreprenöriella småföretagare i välbärgade kommuner, föräldrakooperativ på glesbygden bredvid

utlandsägda skolkoncerner. Det går heller inte att dra en skarp gräns mellan idéburna och vinstdrivande skolor. För precis som i alla branscher så har skolföretag som tar ut vinst i första hand en idé om den verksamhet som de vill erbjuda föräldrar och elever. På samma sätt har kooperativ, stiftelser och företag utan vinstsyfte ofta som mål att göra ett överskott.

Före friskolereformen fanns av uppenbara skäl endast ett hundratal fristående skolor, alla inom det civila samhället och det som internationellt kallas nonprofit, det vill säga icke-vinstdrivande. Den reform som klubbades av riksdagen 1992 lyfte på många sätt fram värdet av dessa skolor och förhoppningarna om en ökad utveckling av kooperativa och ideella skolor. Genom reformen infördes också möjligheter att tillåta vinstutdelning till ägare av fristående skolor.

Åren efter reformen blommade en mängd små fristående skolor ut. Utvecklingen i Sverige avviker dock från andra länder i Europa. Den stora skillnaden är att de fristående skolorna i Sverige i liten utsträckning drivs av aktörer i det civila samhället. Antalet skolor har dock ökat efter reformen. Däremot har skolor som drivs utan vinstsyfte minskat sin andel av den totala friskolemarknaden de senaste åren. Ola Johansson visar i den här boken att antalet grundskolor som drivs av aktiebolag har ökat sedan 2006 – men det har också antalet skolor som drivs av ideella organisationer, trossamfund, stiftelser och ekonomiska föreningar, om än inte lika mycket. De vinstdrivande skolornas expansion sker på bekostnad av kommunala skolor, inte av andra privata alternativ.

Den del av friskolemarknaden som är i kraftig tillväxt, särskilt på gymnasiet, är de storskaliga, centralstyrda skolkoncernerna som har en allmän inriktning snarare än en speciell. Vad gör detta för bredden av inriktningar? Håller den eftersträvade mångfalden på att ersättas av en enfald, men i ny regi? Och hur kommer det sig att de stordriftsfördelar som skolkoncernerna kan uppvisa i Sverige återfinns hos aktörer utan vinstsyfte i andra länder, något som inte alls märks här? Aktörer utan vinstsyfte, stiftelser, ideella organisationer och trossamfund, verkar inte heller vilja starta fristående skolor i särskilt stor utsträckning. Och om vi vänder på det: de som vill starta fristående skolor väljer inte en form utan vinstsyfte.

Om elever och föräldrar ska kunna välja bland en mångfald av olika skolor, med olika inriktningar, ägare och värderingar så behövs det en politik som främjar valfrihet – också för den som vill starta en skola

och ska välja organisationsform. Det behövs en neutral politik som främjar mångfald. Och det når vi inte genom att förbjuda storskalighet och vinstuttag. Backar in i framtiden gör bara den som saknar visioner.

Huruvida varje elev får den kvalitet i utbildningen som den har rätt till avgörs givetvis inte av ägarformer eller vinstregler. För många föräldrar och elever är det inte ens tydligt vad som är en friskola eller inte. För dem är självklart det viktiga vilka skolor som är bra eller mindre bra, oavsett hur skolan ägs eller vem som driver den.

Det saknas relevant statistik och uppföljning av utvecklingen sedan friskolereformen. Utan en uppdelning i statistiken mellan de olika privata friskolorna finns det en risk att olikheterna inte syns. På sikt finns det ett egenvärde i att olikheterna och mångfalden – olika ledare, olika pedagogik, olika värdegrund och olika målgrupper – bevaras i skolan. Endast då kan olika elevers behov och intresse i utbildningen tillgodoses genom riktig valfrihet.

Stockholm i juni 2011

Eva Cooper, ansvarig för Timbros välfärdsprogram

Hanna Hallin, chef Sektor3

Innehållsförteckning

1. Mångfald eller enfald? Framtiden efter friskolereformen	
– Magnus Nilsson	9
1.1 Sammanfattning	9
1.2 Från oavsiktlig till avsiktlig mångfald	10
1.3 Friskolereformen – en oväntad utveckling.....	11
1.4 Minnen från en kommunal skola på 1960- och 1970-talen	13
1.5 Djurgårdsskolan och förortsskolan – en jämförelse	17
1.6 En historisk tillbakablick	19
1.7 En sammanfattning av skolans utveckling till början av 1800-talet.....	22
1.8 Från början av 1800-talet till 1970	22
1.9 Gjorde kommunaliseringen skolan sämre?	26
1.10 Individorientering gör att olikheter accepteras	27
1.11 Hur ska kommunerna styra skolorna?	29
1.12 Kan vi skapa en finsk skola?	30
1.13 Stora skillnader mellan skolor	32
1.14 Friskolereformen – så gick det till	33
1.15 Skolor blir koncerner	35
1.16 Vad är problemet med friskolorna i dag?	39
1.17 Vad krävs för en framgångsrik skola?.....	43
2. Intervjuer	45
2.1 Jan Silfwerbrand	45
2.2 Anders Hultin	47

Innehållsförteckning

3. Mångfald eller enfald? Framtiden efter friskolereformen	
– Ola Johansson	49
3.1 Friskolor i Sverige – historik och en internationell utblick	50
3.2 Friskolor – med eller utan vinstsyfte?	56
3.3 Grundskolan	63
3.4 Gymnasieskolan	63
3.5 Folkhögskolan – i den icke-vinstdrivande sektorns organisationsformer	64
3.6 Översikt av utvecklingen inom skolområdet.....	65
3.7 Har målen för friskolereformen 1992 uppfyllts?.....	66
3.8 Lärarrollen, lärartäthet och behörighet.....	74
3.9 Blev kostnaderna lägre?.....	77
4. Intervjuer	83
4.1 Patrik Waldenström.....	83
4.2 Eva-Britt Lilja Rönnholm	85

Mångfald eller enfald? Framtiden efter friskolereformen

Magnus Nilsson

Denna text speglar en liten del av vad vi vet blev resultatet av friskolereformen för ungefär 20 år sedan. Det kommer förhoppningsvis att leda till debatt – förmodligen är det omöjligt att säga något om svensk skola som inte leder till debatt. Ett starkt skäl till det är kombinationen av att skolan väcker så mycket känslor och är så komplex. Varje liten del av debatten har under åren lett till ett antal forskningsprojekt, böcker och artikelsier. Under tiden för arbetet med denna text har ett par av de större dagstidningarna kört längre artikelsier, och minst ett par böcker har presenterats. Det handlar om kvalitet, utvärderingar, segregation, pedagogik, driftsformer, vinst och inte minst frågan om frihetens gränser för till exempel konfessionella skolor.

1.1 Sammanfattning

Friskolereformen har varit en stor framgång, och resultatet blev den mångfald och utveckling man hade väntat sig. Praktiskt taget alla berörda är nöjda. Men att det skulle uppstå stora skolföretag var en oväntad utveckling. De stora företagen bidrar till mångfald och utvecklingskraft och bör även i framtiden kunna verka enligt nuvarande regler. Men de bidrar också till en rad argument för dem som kritiserar friskolorna och vill återreglera den svenska skolan. En sådan utveckling vore synnerligen olycklig. Genom att de stora idéburna organisationerna ger sig in på skolområdet kan de öka sin närvaro i samhället, skapa ytterligare legitimitet för friskolereformen och öka mångfalden.

1.2 Från oavsiktlig till avsiktlig mångfald

Svensk skolutveckling har en lång historia som kännetecknats av mångfald och spretighet. Men skoldebatten präglas trots detta av föreställningen att det en gång har funnits ett enhetligt fungerande skolsystem som har försvunnit. Men skolan har genom århundradena varit ett ganska rörigt pastorat där statsmakten har kämpat för att ta kontrollen. Vad som har hänt i och med friskolereformen är att vi har gått från oavsiktlig mångfald utan valfrihet till avsiktlig mångfald med valfrihet.

Vidare bör utvecklingen av stora, kommersiella aktörer på skolmarknaden inte förvåna. Den kunde ha förutsetts och är oundviklig med tanke på regelsystemet. Dessutom är dessa aktörer värdefulla. Att motarbeta dem gör ingenting bättre – tvärtom.

Men det finns skäl att skapa förutsättningar för att behålla småskalighet och för att få nya stora aktörer att intressera sig för skolområdet.

Anledningarna till detta är två: För det första är delar av friskolereformen under hårt tryck. Som vi såg i tidigare kapitel är Sverige unikt i att friskolor kan drivas med vinstsyfte och i stora privatägda organisationer som till och med är börsnoterade. För det andra är mediebilderna av friskolor ofta negativ. Opinionsläget är positivt eftersom i stort sett alla barn, föräldrar och lärare som kommer i kontakt med friskolor är mycket nöjda. Men risken på sikt är att man får en situation där alla som har sina barn på friskola är nöjda med *sin* friskola men samtidigt tror att systemet som helhet är dåligt.

Därför vore det bra om ytterligare aktörer från det svenska civilsamhällets organisationer drev friskolor.

Tyvärr har det inte skett. Det beror förmodligen på att civilsamhället i Sverige präglas av landets enhetlighet på det politiska, etniska och kulturella området. Vi har ett starkt civilsamhälle i Sverige men det står inte i motsatsställning till eller utgör ett alternativ till statsmakten.

När jag i den här texten talar om idéburna organisationer menar jag främst organisationer som inte enbart syftar till att skapa vinst. Skolor är alltid idéburna i den mening att de präglas av en eller flera föreställningar om hur verksamheten ska bedrivas och vad den ska åstadkomma. Den skola som sade att ”Vi bryr oss inte om idéer eller ideologi. Vår verksamhet syftar enbart till excellens när det gäller konkreta och mätbara kunskaper och överför det svenska kulturarvet i snäv bemärkelse, men

vi ägnar oss inte åt livsstilsfrågor eller bryr oss om elevernas självkänsla och sociala kompetens” skulle uppfattas som ideologiskt extremt provocerande (förutom den självklara invändningen att denna ”ideologifrihet” i sig är en ideologi).

1.3 Friskolereformen – en oväntad utveckling

Tänk om någon i början av 1980-talet skulle ha beskrivit ett Sverige där skolor var börsnoterade eller ägda av utländska riskkapitalbolag, gjorde vinst, köpte upp varandra, vårdade sina varumärken och gjorde tv-reklam? Eller ett Sverige där offentliga skolor konkurrerades ut av friskolor och lades ner? Det skulle i så fall förmodligen ha varit någon science fiction-dystopi eller socialdemokratisk propagandafilm riktad mot moderaterna. Men ingen skulle ha uppfattat detta som en realistisk framtidsvision för Sverige eller ens något samhälle.

Ändå är detta verklighet i dag. Bara trettio år efter 1970-talets vänstervåg och löntagarfonderna har Sverige vad som av allt att döma är det friaste och mest marknadsinriktade skolsystem som finns i något välfungerande land. Sverige är unikt i att skolor med offentlig finansiering kan drivas som vilka vinstdrivande bolag som helst.

Men ovanstående beskrivning av den svenska skolan är naturligtvis trots detta tillspetsad. Det råder stor mångfald både när det gäller organisationsform, storlek och inriktning på skolorna. Majoriteten av svenska elever går i kommunala skolor och huvuddelen av både elever, lärare, föräldrar och politiker är nöjda med friskolereformen.

Men det är ändå en anmärkningsvärt snabb politisk förskjutning som har skett på skolområdet. Från en extrem till en annan, skulle man kunna säga. Och till skillnad från avregleringen av el, telekom, flyg, järnväg, finansmarknad och andra stora samhällssektorer handlar detta om något som alla omedelbart berörs av och (tror att de) förstår sig på. Alla har gått i skolan och alla har en uppfattning som är präglad av den egna skoltiden.

En av mänsklighetens vanligaste föreställningar är den om en svunnen guldålder då tillvaron var begriplig och saker och ting fungerade som tänkt. Psykologin bakom detta är självklar. För det första vet vi att det gick bra. För det andra ger det historiska perspektivet en överblick

som ger sammanhang och förklaringar. Och för det tredje har våra rationaliseringar av handlingar och motiv haft årtal på sig att forma bilden av det förgångna.

Skolan var bättre före kommunaliseringen, före flumskolan, innan man tog bort studentexamen eller före friskolereformen. Det är inte självklart en bra utgångspunkt för att utveckla den svenska skolpolitiken. Skolan var förmodligen inte så mycket bättre då än nu. Detta påstående innebär att jag sticker ut hakan, men så länge jag minns har alla sagt att skolan blir allt sämre och att alla inblandade vacklar under tyngden av ständiga besparingar. Men om detta hade varit sant skulle undervisningen ske i hyddor av halm och ingen elev längre lära sig att ens läsa. Det går helt enkelt inte att spara och försämma i 30–40 år och fortfarande ha en fungerande verksamhet eller ett fungerande samhälle. Och trots allt verkar svenskar i allmänhet och svenska ungdomar i synnerhet ha en ganska hygglig tillvaro.

En förklaring till föreställningen om att skolan var bättre förr var att de resurser som gick till elitens utbildning var massiva jämfört med i dag. För bara 100 år sedan var det en liten minoritet av befolkningen som ens tog studentexamen. Det är för denna lilla grupp som de imponerande skolpalatsen med fresker utförda av kända konstnärer byggdes. Det är också denna lilla grupp som under en stor del av 1900-talet varit tongivande i samhällsdebatten med sina minnen av hur det var att gå i en skola avsedd för ett fåtal, utvalda att behärska samhällsinstitutionerna.

Att svenska ungdomar gör allt sämre ifrån sig i internationella undersökningar och att försämringen har varit mycket snabb de senaste åren är mycket oroande. Men föreställningen om ett förfall som följt på en guldålder kan helt enkelt inte stämma. Självklart går det att hitta en rad förändringar som i efterhand visade sig vara försämringar snarare än förbättringar. Och den som letar direkt vettlösa citat från läroplaner och skolpolitiska dokument har inget svårt jobb. Skolan har varit ett ideologiskt slagfält där en del av kämparna har haft en klar korstågsmentalitet.

Men återigen – den svenska skolan som den är i dag är inte resultatet enbart av 1960- och 1970-talens politik. Och de decenniernas skolpolitik var inte opåverkad av historien. Men de innebär ett tydligt skifte som ger en känsla av att det *verkligen hände något nytt* under de åren.

Men sanningen är att de åren då det verkligen *hände något nytt* är 1980- och 1990-talen.

Att förändringen under 1960- och 1970-talen är mer uppmärksam-
mad har sannolikt att göra med att vi som debatterar skolan i dag var
med under den tiden. Själv minns jag tydligt den omvandling som sko-
lan genomgick mellan 1960-talet och 1970-talet. Låt mig göra en lång,
personlig och subjektiv utveckling.

1.4 Minnen från en kommunal skola på 1960- och 1970-talen

Jag började skolan 1967. Skolan låg på Djurgården men var en vanlig
kommunal skola, dock en ovanlig skola för att ligga i Stockholm. Ett
gult hus med 150 elever i låg- och mellanstadiet. Eller snarare var det
uppåt 170. Det var meningen att det skulle vara ungefär 25 elever i
varje klass men redan då fylldes klasserna på över normen. Det var ett
problem som det ständigt talades om: de förfärligt stora klasserna.

Närmaste grannar till skolan var magnifika villor där några av mina
klasskamrater bodde samt friluftsmuseet Skansen. De flesta flickorna
tillbringade lunchrasterna på stallet, som låg bara några minuter bort.
Allergier var ovanliga. En av mina kamrater som uppfattade sig som
lite extra märkvärdig hade ”hösnuva” – något han använde för att på
olika sätt tillskansa sig små förmåner.

Jag minns inte första skoldagen eller någon annan skoldag från låg-
stadiet. Alla minnen är episoder eller detaljer. Skolgården av solvarm
asfalt där mjukt bitumen trängde sig fram. Skolsalen, kritdammet, luk-
ten av bonvax, de nötta bänkarna. Skoltoaletten var kall, illaluktande
och hade tunt, lite glansigt smörpapper i stället för riktigt toalettpapper.
Jag inser i dag att detta var ett sätt att hantera problemet med att elever
skulle ha dragit ut metervis av papper i vandaliseringssyfte om de hade
haft tillgång till papper på rulle.

Första läsåret åkte vi 7:ans spårvagn till skolan. Jag minns ljudet från
spårvagnen, det dämpade och lite flimrande ljuset, lukten av fuktigt
ylle. Året efter kom högertrafikomläggningen. Både spårvagnar och
trådbussar försvann. De ersattes av dieseldrivna tvåvåningsbussar.

Vi hade skolpolis. De var äldre elever och hade oändlig auktoritet.

Inte alla fick bli skolpoliser. Det var ett förtroende som bara vissa elever förtjänade.

”Auktoritet” genomsyrade hela skoldagen. Men det byggde varken på rädsla eller på lärarnas överlägsna kunskaper. Det kunde ha funnits skäl för rädsla. Skolagan var avskaffad, men vår lärare i lågstadiet kunde dela ut en hurring trots att det stred mot lagen. Ingen av föräldrarna skulle ha gjort sak av en sådan självklarhet.

Auktoriteten byggde inte heller på lärarnas överlägsna kunskaper. Inget av oss barn hade någon som helst uppfattning om att det fanns kunskapsskillnader mellan olika vuxna. Vuxna kunde saker för att de var vuxna, kort och gott. Respekten för läraren smittade inte av sig till oss barn på grund av våra föräldrars underdånighet – föräldrarna på Östermalm och Djurgården uppfattade knappast en kvinnlig småskolelärare som särskilt respektingivande.

Auktoriteten kom i stället från en sort disciplinerandets hantverk. Innan vi barn släpptes in i vid skoldagens början eller efter rasten ställdes vi upp på led utanför. Det led som först lyckades bli tysta fick gå in först. Efter hand kunde kravet på tystnad ersättas av huvudräkning, geografifrågor eller andra tävlingsmoment.

När vi barn gått in i skolbyggnaden upprepades proceduren vid klassrumsdörren och därefter genom uppställning vid bänkarna. Vi fick inte sätta oss förrän vid kommandot ”sitt ner”. Ibland gav fröken kommandot på sitt piano: tonerna ”D–C” betydde ”sitt ner” och ”C–D” betydde ”stå upp”. Fröken klinkade och vi åkte upp och ner i bänkarna. Pianot var byggt av Efraim Rapp och kallades av fröken för farbror Rapp. Vi skulle lyda farbror Rapp. Under lektionen var kravet att vi skulle sitta stilla i bänkarna, vara tysta och räcka upp handen för att få tillåtelse att tala.

Efter lektionen gjordes allt i omvänd ordning när klassrummet tömdes på barn. En bänkrad i taget släpptes ut och vi skulle omedelbart ta våra jackor och gå ut på skolgården. Mycket av inläringen var också mekaniskt disciplinerande till sin natur.

Gymnastiklektionerna ägnades också till stor del åt vad som närmast kan beskrivas som exercis. Vi barn hade våra märken i golvet på gymnastiksalen och hade även blivit tilldelade ribbstolar. En signal med visselpipan betydde ”stå på era märken”, två signaler ”stå vid era ribbstolar”. De flesta övningar gick ut på att stå på led och i tur och ordning

utföra hopp, kullerbyttor eller liknande. Gymnastikläraren gav alltid beröm eller instruktioner.

Undantagen från denna regel var lektionerna i teckning och musik. Där fick vi sjunga, rita och skvätta med färger av hjärtans lust. Man skulle ju kunna tänka sig att även musik och teckning lärs ut på ett systematiskt och formellt sätt. Men av någon anledning var dessa två ämnen frizoner. Jag vet inte varför. Kanske för att de inte riktigt togs på allvar som samhällsnyttiga färdigheter. Eller för att man trots allt kan klara sig ganska bra även som tondöv och utan att kunna rita ens en streckgubbe.

Sammantaget drillades vi konstant, dag ut och dag in. Men disciplinen byggde inte på hot eller våld. Värdet av denna dressyr var – förutom att det gick att hålla effektiva lektioner – att vi barn lärde oss självkontroll. Barn är inte särskilt bra på att sitta tysta och stilla genom en viljeakt. Det är något som måste tränas systematiskt. Det var ytterst det som lärarna ägnade sig åt.

Detta var förmodligen den första idé som jag stötte på under min skoltid. Föreställningen att ordning och självkontroll är nödvändigt för inläring och dessutom har ett värde: fundamentet i skolan som uppfostringsinstitution. Det fanns också många andra idéer. Djurgårdsskolan på 1960-talet var en mycket tydlig exponent för skolan som ideologiskt verktyg.

Den första idén var nationalismen – inte en exkluderande och chauvinistisk nationalism men likväl nationalism. Sverigekartan på väggen var självklar, liksom flaggan och nationalsången. Vi fick lära oss att Sverige var ett rikt och fredligt land – att vi inte haft krig på århundraden tror jag är det första som jag fick lära mig om Sverige. För övrigt minns jag mest stenålder, Linné, samer och järnproduktion. Ett udda inslag var att geografiklektionerna innehöll en oproportionerligt stor del filmer om ”Ryssland” (vilket var benämningen på Sovjetunionen) som visade en ständigt solig tillvaro med rekordskördar, rymdraketer, stålverk och leende, friska människor. Jag gissar att detta egentligen var sovjetiskt propagandamaterial som AV-centralerna¹ fått gratis eller mycket billigt.

---

¹ Detta var innan det fanns digitala media, bild och ljud lagrades på filmer och/eller magnetband som av kostnadsskäl bara kunde finnas i ett begränsat antal exemplar. Dessa förvarades på AV-centralen och budades till skolorna efter beställning.

Samt, naturligtvis, kristendom. Förmodligen berodde det på vår lärare i lågstadiet, men vi fick all information vi behövde och lite till om Jesusbarnet, Gud, änglar, psalmverser och morgonbön. Frågan är om något av denna propaganda fungerade. Sovjetpropagandan och den massiva religiösa indoktrineringen fungerade i alla händelser inte.

Djurgårdsskolan var kort sagt tydligt idéburen. Och då har jag ändå inte nämnt den tydligaste idén, nämligen att skolan i första hand skulle ge kunskaper för framtiden. Förutom det starka inslaget av indoktrinering i kristendom tjänade disciplineringen syftet att det skulle gå att undervisa effektivt. Det är förmodligen anledningen till att musik- och teckningslektionerna var så pass frisläppta: lärarna uppfattade inte dessa kunskaper som viktiga för den genomsnittliga elevens framtid. Den romantiska föreställningen om konstnärskap var att ett fåtal benådade individer blev konstnärer av egen, inneboende kraft. Det kunde skolan inte påverka. Musik och teckning handlade mer om att odla en sorts allmänbildning som var viktig för andlig tillväxt och framtida kulturkonsumtion i enlighet med en borgerlig föreställning om god smak.

Jag menar inte att kultur uppfattades som oviktigt, tvärtom, lärarna var övertygade om att kultur var värdefullt. Men de såg som sin uppgift att ge den genomsnittliga eleven kunskaper nog att en dag ta studenten och gå på universitetet. Och den genomsnittlige eleven blir inte konstnär eller musiker.

Men även om Djurgårdsskolan var en kommunal skola var den också en sista rest av en skola som höll på att försvinna. Inte bara betygen i lågstadiet med bokstavsbetyg i ordning och uppförande utan alla betyg i låg- och mellanstadiet skulle försvinna inom bara några år. Likaså morgonsamlingar med psalmverser, disciplin och till sist även tanken på att skolans huvuduppgift var att ge kunskaper.

Djurgårdsskolan uppfattades mot slutet av 1960-talet som provocerande av myndigheterna. De gjorde tappra försök att stänga skolan. Vid ett tillfälle samlades föräldrarna till ett möte med rektorn och skolförvaltningen. Budskapet var att skolan måste få nya brandutgångar och att det skulle kosta den oerhörda summan av 400 000 kronor. Det var inte rimligt och därför måste skolan stängas. Men föräldrarna på Djurgården och Östermalm var inte så lätta att rå på. Någon var arkitekt och avslöjade omedelbart lögnen. ”Jag kan bygga en hel skola för 400 000, brandtrappor på gamla hus är ingen stor kostnad”, sade han.

Djurgårdsskolan finns kvar, i dag som friskola. Ett par utanpåliggande brandtrappor vittnar än i dag om att den lösningen segrade.

Men det fanns också andra skolor som jag kunde ha gått i. Den närmaste skolan för mig som bodde på Riddargatan på Östermalm var Hedvig Eleonora – en stor och typisk innerstadsskola mellan Linnégatan och Storgatan. Min mamma hade gått där och var av någon anledning negativ. Närhetsprincipen och upptagningsområden gällde. Men min mamma var lärare och kunde systemet. Hon satte mig i Djurgårdens lekskola och argumenterade sedan för att jag borde gå i Djurgårdsskolan eftersom mina kamrater skulle gå där.

Det fungerade. Andra alternativ hade varit en försöksverksamhet med Montessoripedagogik som var inhyst i Hedvig Eleonora eller Carlssons skola som var privat. Som sagt, det fanns mångfald men ingen riktig valfrihet – åtminstone ingen formell.

1.5 Djurgårdsskolan och förortsskolan – en jämförelse

1971 började min mamma, som var lågstadielärare, att arbeta igen. Hon fick anställning på en skola i Vårberg, söder om Stockholm. Om ni inte känner till Vårberg kan jag i stället nämna grannområdet, det mer välkända miljonprogramområdet Skärholmen, så väcker jag rätt associationer.

Där var det moderna Skolsverige förverkligat. Röd tegelbyggnad utan tydlig huvudentré. Stora ljusa klassrum som vart och ett hade angränsande grupprum och myshörna med färgglada kuddar och barnböcker. Förutom lärarna fanns det fritidspedagoger som hjälpte till i klassrummen under lektionstid och tog hand om barnen på rasterna.

Ibland när jag själv hade ledigt på grund av studiedag fick jag följa med mamma till hennes skola. Jag minns att jag förundrades över att det fanns tv, bandspelare och filmprojektor i varje klassrum. I Djurgårdsskolan fanns det *en* tv och *en* filmprojektor. Att det som sagt även fanns vuxna som var anställda för att hjälpa barnen att leka på rasterna reflekterade jag inte ens över. På Djurgårdsskolan gick lärarna rastvakt. I praktiken handlade det om att se till att det inte utbröt slagsmål och den ende manliga läraren på skolan, magistern, brukade ta chansen att puffa på sin pipa.

En annan skillnad jämfört med Djurgårdsskolan var naturligtvis att det fanns många invandrare i skolan i Vårberg. På den tiden uppfattades detta inte som ett problem. Över huvud taget är tanken att miljonprogramsområdena skulle ha varit planerade som invandrartäta lågstatus-samhällen fel. När de planerades på 1960-talet fanns inte föreställningen om de kommande decenniernas stora invandring. Miljonprogrammet byggdes med stolthet och det satsades resurser. Visst styrde ekonomin byggandet. Men så har det varit i tusentals år. Östermalmslägenheternas änglar i stuckatur var industritillverkad metervera avsedd att imitera privatpalatsens reliefer och ansågs på sin tid billigt och vulgärt. Betongkantigheten ansågs modern och estetisk. Burspråk, prång, bakgårdar och lokala småbutiker uppfattades inte som mysigt. ”Stadsliknande” var inte modeordet på allas läppar.

Det är någonstans här – i början av 1970-talet – som den moderna svenska skolans ideologi har segrat. Det är också då den opinion som banar vägen för friskolereformen 1991 börjar växa fram.

Frågan är varför. En teori är att Sverige är ett land med en självbild av förnuft, moderering och pragmatism. Och till viss del är detta riktigt. Vi har begränsade motsättningar i samhället. I den mån vi har kravaller är deltagarna i huvudsak medelklassungdomar. Med sina föräldrars gillande protesterar de mot sina föräldrars livsstil genom att slå sönder fönster i köpcenter. Den skäggiga och skråniga politiska extremismen har knappast syns till sedan 1970-talet.

Men samtidigt finns det ett totalitärt och utopiskt drag i det svenska samhället. Förmodligen är det en konsekvens av att Sverige av historiska skäl är så centralstyrt och enhetligt. I Europas utkant har landet legat en aning vid sidan av allfarvägarna och därigenom inte fått riktigt samma religiösa och etniska mångfald som andra europeiska länder. Samer, romer och judar var de enda synliga minoriteterna, men deras andel av befolkningen var extremt låg. Majoriteten av människor med samma språk, religion och likartat utseende var över 90 procent. I ett sådant samhälle blir likriktningen stor, särskilt om det finns en stark statsmakt som befolkningen i huvudsak lutar på.

1.6 En historisk tillbakablick

Den svenska historiesynen är – särskilt när det gäller vår egen historia – sällsamt odramatisk. Utvecklingen går framåt i sakta mak. Vi är vikingar, sedan kommer Ansgar och sedan Birger Jarl och Gustav Vasa. Järnplogen följer på tråplogen i sakta mak. Vi är fattiga och utvandrar till Amerikat och sedan kommer Per-Albin och välfärden. Kungamord, inbördeskrig, stormaktspel och krig för en undanskymd tillvaro. ”Hemfördes från Polen” står det i beskrivningen av konstskatter på museerna. Svenskar tar inte krigsbyte.

Samma sak gäller beskrivningen av skolpolitiken. 1842 införs allmän folkskola och sedan går utvecklingen framåt enligt plan. På 1970-talet uppfann sossarna flumskolan, vilket var dåligt enligt konservativa skoldebattörer. Andra menar att det var bra och hänvisar till filmen *Hets* med Stig Järrel som elak lärare. Det är märkligt, men symptomatiskt, att en spelfilm uppfattas som någon form av historisk källa som ger en sann bild av hur det var.

I själva verket har skolan alltid varit ett ideologiskt slagfält med djupa skyttegravar och starka känslor. Vi har ju en ovanligt polariserad politisk kultur i Sverige. Resultatet har blivit otaliga utredningar, kompromisser som ser bra ut på papperet men som är svåra att tillämpa, reformer som rivs upp innan de ens har införts och reformer som tolereras för att de av olika skäl inte kan rullas tillbaka. Friskolereformens viktigaste fördel är säkert att den i någon mån har gett en del av skolsektorn ett visst skydd mot politikerna.

Men låt oss gå tillbaka några hundra år, eftersom historien påverkar oss än i dag – mer än vi tror. Under medeltiden är den organiserade undervisningen för bredare grupper en religiös angelägenhet. Bondeklassen hade knappast något behov av utbildning som inte kunde skötas med hjälp av praktik på gården.

Kristnandet och uppkomsten av prästståndet är den ojämförligt viktigaste kulturella händelsen i Sverige (för enkelhetens skull skriver jag Sverige) under medeltiden. Sverige kom därmed att förankras organisatoriskt i en vidare kontinental kyrkogemenskap och vår relativa isolering brytas. Klosterskolor och katedralskolor skapades för att fylla kyrkans behov av personal och sprida den rätta läran.

I och med reformationen inleddes en kulturrevolution av enorma

mått. Den inleddes med besluten på Västerås riksdag 1527 och säkrades definitivt genom Uppsala möte 1593. Kyrkan, som tidigare var skild från staten, förvandlades till en statskyrka med kungen som högste ledare.

Redan här har vi förklaringen till att det svenska samhället visserligen har starka civilsammansorganisationer men att dessa inte är självständiga. I de europeiska länder som inte genomgick reformationen kvarstod maktdelningen i samhället mellan katolska kyrkan och statsmakten. Kampen mellan kungarna och påven är en definierande faktor för utvecklingen i Europa. England är ett undantag som hade en hård och blodig reformation – Henrik VIII stod inte Gustav Vasa efter när det handlade om tuffa tag – men den anglikanska kyrkan blev den mest katolskt influerade av de protestantiska kyrkorna, och England behöll en ganska stor katolsk minoritet. Tillsammans med landets övriga tradition av maktdelning kom även England att präglas av ett starkt oberoende för civilsamarhället.

Ibland var maktdelningen informell och i huvudsak intellektuell och kulturell, ibland är den också formell med en faktisk uppdelning mellan stat och kyrka av rättsordningen inom ett geografiskt område. Svenskar som läser *De tre musketörerna* har ibland svårt att begripa att kungen och kardinalen som båda är fransmän ändå har militära styrkor som ligger i luven på varandra.

Det är viktigt att inte romantisera. Även om det finns fördelar med en maktdelning av denna typ finns det också nackdelar. Ett samhälle som är delat mellan stridande intressen har kostnader för detta även om motsättningen hanteras civiliserat. Ett samhälle med enhetlig maktstruktur får ofta hög tillit. De skandinaviska välfärdsstaterna bygger på formell centralisering men också på att folk litat på varandra och på staten. En negativ bieffekt är att vi i Sverige har varit naiva i vår syn på värdet av en formell maktdelning inom staten. En annan negativ bieffekt är att även ganska tillfälliga politiska ambitioner får ett snabbt och starkt genomslag i hela samhället.

I och med reformationen kom alltså den kyrkliga skolorganisationen under statens kontroll. Den första skolordningen i Sverige var en del av kyrkoordningen och stadgade att undervisningen skulle innehålla latin, kristendomskunskap, läsning, skrivning och räkning. Vid Gustav Vasas död var kyrkans undervisning förhållandevis väl organiserad.

Dock fanns det även andra skolor. I städerna gav köpmannaklassens behov av utbildning upphov till stadsskolor. Hur många stadsskolor som fanns är oklart men ett tiotal är kända – den äldsta låg inte förvånande i Visby. Undervisningen bestod av läsning, skrivning, räkning och i vissa fall latin. Stadsskolorna stöddes ofta av gillen som även bedrev sina egna ”kursverksamheter”.

I båda dessa fall – kyrkan och städerna med sina gillen – är det klart att skolan fyller ett syfte hos dem som driver dem. Det finns ingen föreställning om en generell samhällsnytta eller allmänbildning. Inte heller ses utbildning som en del i den individuella utvecklingen. Den moderna föreställningen om samhällsnytta går hand i hand med en modern syn på individualitet och gör på allvar sitt inträde först under upplysningstiden.

Det saknades alltså en separat central myndighet som styrde skolan, och det fanns en rad olika skolor med olika ledare. Men i och med kontrollen över kyrkan har statsmakten kontroll över en viktig del av utbildningen. Frågan är hur den kontrollen användes.

De första exemplen på att den svenska statsmakten använder utbildning för politiska syften är inrättandet av Uppsala universitet 1477. Det saknades högre utbildning i Sverige. Att elitens barn tvingades resa till universitet i Tyskland, Frankrike och Italien var delvis ett problem. Uppsala universitet löste inte omedelbart problemet. Verksamheten var inledningsvis knackig och låg emellanåt helt och hållet nere. Men som vi i dag vet blev det med tiden rätt bra, även om bildningsresorna inte upphörde.

Även när Skåne blev en del av Sverige i slutet av 1600-talet användes utbildningsväsendet som ett verktyg. Lunds universitet startades (ingen skulle behöva åka till Köpenhamn) och tusentals ABC-böcker och katekeser trycktes. Klockarna fick till uppgift att lära barnen läsa och skriva svenska.

Staten hade alltså ett effektivt medel att kontrollera medborgarna i och med kyrkan. Tack vare den allmänna kyrkoplikten, katekesundervisningen och husförhören nådde staten i princip alla medborgare. Folkundervisningen blev en uppgift för kyrkan. Men kyrkan hade inte på något sätt monopol på skolverksamheten.

1.7 En sammanfattning av skolans utveckling till början av 1800-talet

1. Genom reformationen blir Sverige monolitiskt, det vill säga att det i princip bara finns en världslig makt och att kyrkan är underordnad den.
2. Kyrkan är ett viktigt politiskt maktmedel och står för en del undervisning. Men staten uppfattar att den styr och ansvarar för kyrkan, inte att den styr och ansvarar för undervisningen. Dock finns det en sorts skolplikt: kaplanen och klockaren har till uppgift att lära barnen ”läsa i bok” och alla är förpliktade att delta i kristendomsundervisning och husförhör.
3. Det finns en rad andra skolor men det finns ingen central samordning och det handlar inte om folkundervisning. Under 1600-talet utvecklas privatskolor, och informatorer blir vanliga bland välbärgat folk. Det förekommer att tioåringar skickas till Uppsala tillsammans med sin informator.
4. Under 1700-talet fortsätter utvecklingen av kyrkans roll som undervisare. I städerna startades skolor av sociala skäl. Skolans uppgift blev delvis att hålla rätt på tiggande och stjälande barn. Mot början av 1800-talet finns i Sverige flera hundra skolor men segregeringen är massiv. De skolor som drivs av kyrkan eller städerna har karaktär av fattigvård, medan borgarklassens och överklassens barn går i privatskolor eller undervisas av informatorer i hemmet.

1.8 Från början av 1800-talet till 1970

Först i slutet av 1800-talet kommer debatten om den allmänna rösträtten att sätta ljuset på skolans roll som folkbildare. Demokratin kräver kunniga medborgare som kan ta ställning i komplicerade frågor. ”Uppfostra folket” utropar 1867 den liberale politikern Adolf Hedin i sin skrift *Femton brev från en demokrat*. Det är värt att påpeka att ”uppfostran” av ”folket” här har en annan klang än i dag. Det handlade om en process för att göra medborgarna myndiga och mogna att ta eget ansvar – inte som i dag att böja dem efter politiska modenycker.

Under de första decennierna av 1800-talet fördes en livlig skoldebatt.

1825 års uppfostringskommitté har blivit särskilt omskriven. Den benämndes ”snillekommittén” på grund av dess sammansättning. Bland andra var Berzelius, Geijer, Järta och Tegnér ledamöter.

Meningarna var starkt delade enligt politiska skiljelinjer som man kan ana ända in i våra dagar. Liberala politiker hävdade att det var statens uppgift att sörja för utbildningen av medborgarna, bland annat som en förutsättning för ett konstitutionellt styrelseskick och demokrati. De konservativa menade att statens enda uppgift var religionsundervisningen. Övrig undervisning var en sak för familjen, och eventuella kommunala skolor var endast ett komplement eller ersättning för hemundervisningen. Om den breda massan skulle få undervisning i andra ämnen än religion skulle resultatet ändå bara bli ”halvbildning”.

Folkhögskolorna hade också en politisk bakgrund men snarare som medel för medborgarna att utöva inflytande över staten än för staten att utöva inflytande över medborgarna. 1862 års kommunallagar ledde till ökat självstyre inom kommunalförvaltningen, och 1866 års riksdagsordning gjorde bondeklassen till den dominerande maktfaktorn i riksdagen. En välbärgad och ambitiös bondeklass skapade sina egna skolsystem för att kunna utöva sina nya befogenheter. Fortfarande i dag ser vi tydligt arvet från denna självständighet i de många folkhögskolor som fortfarande existerar och har en tydligt större frihet än andra skolorformer.

1842 års folkskolestadga infördes efter nästan tre decenniers debatterande. Det är svårt att överskatta betydelsen av att principen om statens ansvar för alla barns undervisning och uppfostran fastlogs. Under decennier byggdes en skolorganisation upp i hela landet. Men det betydde inte att den tidigare floran av skolverksamheter försvann. Nu fanns det i offentlig regi dels statliga läroverk, dels kommunala folkskolor. Åldersklasserna överlappade delvis varandra och men det fanns ingen kontakt mellan systemen. Vi hade helt enkelt två delvis parallella skolsystem och det tog från 1880 till 1950 att sammanfoga dem till ett integrerat system.

Folkskolestadgan innebar inte heller att skolplikt av modern typ infördes. Plikten gällde att skaffa sig de kunskaper som stadgan föreskrev, till exempel genom undervisning i hemmet. Barn kunde tvingas genomgå provning om det ansågs motiverat.

Stadgan var en kompromiss även i ett annat avseende: kyrkan ville

inte bli av med sin roll som folkbildare. Kompromissen blev att både stat och kyrka blandades in. Staten skulle svara för lärarutbildningen – en förvisso viktig del av reformen – och ge bidrag till fattiga kommuner. Men skoldistriktet skulle vara identiska med församlingen och kyrkoherden självskriven ordförande i skolstyrelsen. Och lärarutbildningen, seminarierna, skulle förläggas till stiftstäderna och underordnas domkapiteln. Och självklart betydde inte det faktum att man stiftade lag att verkligheten omedelbart förändrades. Det saknades bestämmelser om hur undervisningen egentligen skulle ordnas. I många kommuner saknades pengar och i många fall var föräldrarna (och barnen) skeptiskt inställda till skolgången. Så det finns fog för påståendet att den statliga Skolinspektionen som inrättades på 1860-talet var en minst lika viktig reform som att själva folkskolan infördes. Folkskoleinspektörernas berättelser ger en närmast kuslig bild av Fattigsverige och de brister som kunde finnas i skolan. Klasserna innehöll ibland uppåt 100 elever, lärarna saknade kunskaper, det var smutsigt, kallt, brutalt och trångt. Lössen frodades.

Folkskolan var en fattigskola och de mer välsituerade utbildade sina barn hemma eller i privatskolor eller såg till att de så tidigt som möjligt sattes i läroverk, det vill säga de skolor som ledde till studentexamen. De statliga anslagen till statens läroverk var mer än tre gånger så stora som anslagen till folkskolan, trots att den senare hade ungefär 50 gånger fler elever. Det är bakgrunden till de imponerande skolpalats som tronar i våra större städer. Norra Latin, till exempel, var inte en skola för den breda massan.

Problemet med det systemet var inte de stora skillnaderna utan att folkskolan inte gav möjlighet för eleverna att gå vidare till högre studier. Det var svårt eller omöjligt att gå från folkskolan till läroverket nästan oavsett hur begåvad en elev var. Skolan var inte bara informellt utan även formellt segregering.

Det finns inte utrymme för en mer detaljerad beskrivning av 1900-talets skolpolitik. Men mer allmänt kan sägas att den i hög utsträckning hade som syfte att skapa en enhetlig skola enligt det mönster vi i dag uppfattar som normalt. I praktiken var det ideologiska målet att alla skulle gå i en skola lika för alla och där eleven i princip skulle kunna fortsätta till universitetet oavsett tidigare skolval.

En sammanfattning av 1900-talets skolutveckling skulle kunna se ut så här:

- Kvantitativ ökning. Längre skoltid, längre dagar, längre läsår.
- Kvalitativ utveckling av folkskolan. Mindre klasser, bättre utbildade lärare, bättre lokaler, fler ämnen, bättre pedagogik.
- Fler frivilliga skolformer. Realskola, kommunal mellanskola, praktisk realskola, högre folkskola, valmöjligheter i gymnasiet, yrkesskola, kommunal vuxenutbildning med mera.
- Enhetlighet och integration. Grundskola på nio år, sammanfogning av gymnasium, fackskola och yrkesskola till en organisatoriskt integrerad gymnasieskola.
- Sekularisering. Successiv överflyttning av skolans organisation till den borgerliga kommunen och slutligen religiös neutralitet.
- Färre privata skolor innan friskolereformen
- Examensväsendets upplösning. De statliga, centrala studentexamina, kunskapskontroll och utkuggning/kvarsittning har upphört. Övergång från absoluta till relativa betyg.
- Vidgat ansvar och nya uppgifter. Skolan har gått från kunskapsöverföring till "fullserviceorganisation" med skolbad, tandvård, hälsovård, psykologer, kuratorer, måltider, fritidsverksamhet och mycket annat.
- Större resurser. Framförallt under 50- och 60-talen ökade resurserna från staten för att ha mindre klasser och specialundervisning och för att på andra sätt styra kommunerna.
- Övergripande demokratisering. Lika möjligheter, fostran, elevinflytande.
- Rekrytering till högre studier. Skolan ger i dag alla möjligheter att gå vidare till högre studier. Det finns inte längre några utbildningsmässiga återvändsgränder.
- Utbildningsoptimism utan gränser. Visionen var ett akademiskt utbildat folk. Så här sade Stellan Arvidsson (s) i riksdagen 1965:

"Varför skulle man inte vid middagsbordet, skall vi säga i ett lantarbetarhem, kunna med fysikalisk sakkunskap diskutera atomernas uppbyggnad? Varför skulle inte murarlärlingarna under lunchpausen diskutera de sociala förutsättningarna för Shakespeares gestaltande? Här finns inga gränser".

Utvecklingen under 1900-talet fram till 1970-talet ledde till en enhetlig grundskola för barn mellan 7 och 16 och en organisatoriskt enhetlig

gymnasieskola men indelad i olika linjer.

Men det fanns ändå mångfald i den meningen att skolor har varit olika även under de knappa tre decennier när grundskolan och den moderna gymnasieskolan existerade innan friskolor och kommunalisering gjorde sitt intåg.

1.9 Gjorde kommunaliseringen skolan sämre?

Åter då till frågan om vad som hände när vi gick från den ena ytterligheten till den andra.

Kommunaliseringen återkommer i dagens skoldebatt som en viktig förklaring, ofta den viktigaste förklaringen, till att skolan har blivit sämre. Maciej Zarembas artikelserie om skolan som publicerades under våren 2011 är på många sätt utmärkt. Men den förstärker föreställningen om kommunaliseringen som en sammanhållen och plötslig attack på skolan. Ideologer från olika läger såg att deras intressen förvisso inte var gemensamma men dock sammanföll. Persson och sossarna ville sätta de struntförnäma akademikerlärarna på plats och borgarna såg en försämring av den offentliga skolan som ett sätt att bereda vägen för friskolor. Sagt och gjort!

Men det är sällan politik kommer till på det viset. I själva verket var kommunaliseringen ett resultat av en ideologisk förskjutning av begreppsinnehållet i termen ”likvärdig” som skedde under 1970- och 1980-talen. Den sammanföll med vad som uppfattades som den naturliga avslutningen på en organisatorisk förändring som pågått under flera år. I efterhand ser man vad som skedde, men det fanns av allt att döma ingen övergripande plan. Kommunaliseringsdramats Darth Vader, Göran Persson, drev visserligen igenom kommunaliseringen men det var inte han som hittade på den.

Ett centralt begrepp i svensk skolpolitik var att skolan skulle vara ”likvärdig”. Begreppet var värdebasen för införandet av grundskolan 1962–1972. Syftet var att skolan skulle jämna ut skillnader i samhället. Likvärdig betydde under den tiden att alla skolor i hela Sverige skulle erbjuda samma standard, kunskaper och möjligheter. Tanken avspeglas i motioner och läroplaner:

Genom en obligatorisk kurs som omfattar samma ämnen och stoffområden i alla landets skolor, vill samhället ge en gemensam referensram och en likvärdig grundutbildning till alla medborgare. (Lgr 80:15)

Och idén är gemensam för alla politiska partier. Så här heter det i en moderat motion 1978:

Mål och riktlinjer måste fastställas centralt, liksom också tim- och kursplaner, i syftet att i utbildningsväsendet bevara en sådan grad av enhetlighet att alla kan erhålla en likvärdig utbildning oavsett var de bor. (Motion 1978/79:26:31:1)

Skolan i Kiruna ska alltså ha samma resurser, organisation och innehåll som skolan i Malmö. Detta är vad "likvärdig" betydde på 1970-talet. Men detta krockade med en annan stark tendens om samhällsdebatten under 1970-talet, nämligen decentralisering. Centerpartiet blir det ledande borgerliga partiet och får statsministerposten med decentralisering som ett av slagorden. Även radikala grupper tar till sig föreställningen som en del i ideologin kring den gröna vågen.

Resultatet blev krav på lokalt inflytande över skolan. Nedläggningar av byskolor utlöste protester som gav nationellt mediegenomslag, och skolpolitiken kom att befinna sig i spänningsfältet mellan likvärdighet och lokalt inflytande.

Den parlamentariska utredningen SOU 1988:20 brottades, som man säger, med problemet. Men motsättningen mellan likvärdighet och decentralisering är olöslig: antingen har man centralstyrning eller så har man det inte. Och har man inte centralstyrning blir det olikheter. Utredningen kom inte fram till några mer genomgripande förslag.

1.10 Individorientering gör att olikheter accepteras

Men nya ideologiska strömningar skulle snart förändra spelplanen. I maktutredningens betänkande (SOU 1990:44) lanseras en individorienterad demokratisyn. Idén är att individen tar ansvar för sig själv och att staten ger henne möjligheter att utifrån sina förutsättningar påverka sin tillvaro.

Detta synsätt gav en ökad acceptans för – ja, krävde faktiskt – olikhet. Om individer är olika innebär en likvärdig behandling av dem att de faktiskt behandlas olika. Vad vi kan se är att 1970- och 1980-talens nyliberala strömningar slår igenom i politiken. Vi förknippar normalt sett dessa tankar med Thatcher och Reagan men det handlar om en betydligt bredare, djupare och framförallt äldre idétradition med rötterna i klassisk grekisk filosofi, upplysningstiden och den amerikanska revolutionen. Sverige är ett land med en egen och mycket stark frihets-tradition med namn som Chydenius, Järta, Gripenstedt och Bagge. Sverige är också ett land som är starkt influerat av amerikansk och anglosaxisk kultur. Dessa två faktorer gör genomslaget för idén om individen som politikens mål – snarare än tvärtom – mindre förvånande än vad man först tänker sig.

”Valfrihet” var moderaternas kraftfullaste slagord, och ”privatisering” uppfattades som ett sorts universalmedel mot politiska systemfel. Spendrups marknadsförde sig som det ”privata alternativet” och Pripps stötte på köpmotstånd för att det var ett statsägt bryggeri.

Även socialdemokrater och vänsterpartister drogs med av tidsandan och tolkningen av termen ”likvärdighet” får allt mindre med ”enhetlighet” att göra. Så här skriver skolforskaren Ninni Wahlström 2002:

Den likvärdiga utbildningen, sägs det i propositionen, garanteras av att samma mål och riktlinjer skall gälla för att skolor i hela landet. Det är i sig ingen nyhet, de mål som tidigare funnits för skolan har naturligtvis också gällt hela landet. Det nya är istället att likvärdigheten skall garanteras endast med hjälp av de nationella mål som riksdag och regering har angett. Därutöver finns en stor frihet för kommunerna att bedriva verksamheten. Kravet på kommunerna består i att målen skall nås, inte i att de hanterar regler och statsbidrag på rätt sätt.

Olikheter mellan skolor i en kommun eller mellan skolor i olika kommuner förvandlades från ett problem till en fördel. Därmed hade perspektivet på ungefär 20 år gått från likriktning till valfrihet. Som en naturlig konsekvens förvandlas därmed föreställningen om den offentliga verksamheten från att vara en samhällsangelägenhet styrd av myndigheter till en del av servicesektorn. Från och med nu gör kvalitetsmått

och nöjd-kund-index sitt intåg i offentlig sektor.

Men i och med detta försvinner också de sista argumenten för att ha en statlig skolorganisation som i praktiken bara bestod av att lärarna och skolledarna var statsanställda. Rekryteringen hade redan flyttats nedåt i hierarkin. Skolledare hade en gång varit rekryterade av regeringen, därefter av Skolöverstyrelsen, sedan länskolnämnderna och till sist kommunen. Nedflyttningen till kommunal nivå motiverades av behovet att öka flexibiliteten och därmed anpassningen till lokala behov.

Efter en inflammerad strid beslutas 1989 att all skolpersonal ska vara kommunanställd och att kommunen även i övrigt har hand om skolans organisation. Skolan styrs dock fortfarande av staten genom ett helt batteri av lagstadgade mål och nationella läroplaner, lärarutbildning, uppföljning och utvärderingar.

I ansvarspropositionen (1990/91:18) formuleras det nya ansvarsförhållandet mellan stat och kommun mycket tydligt:

Det är en fråga för politikerna i kommunen och ytterst för väljarna vad skolverksamheten därutöver får kosta. Kommunerna och deras politiska ledning har det samlade ansvaret för genomförandet och utvecklandet av skolverksamheten. Den ansvarar också för att verksamheten följs och utvärderas.

Från början fanns ett särskilt statsbidrag, men det försvann snabbt. Ett problem för reformen som gissningsvis har bidragit till den hårda kritiken (på sina håll demoniseringen) av kommunaliseringen är att den sammanföll med 1990-talskrisen. Kommunernas intäkter föll drastiskt och alla verksamheter tvingades till besparingar.

1.11 Hur ska kommunerna styra skolorna?

Ett ytterligare problem är att det inte är självklart hur kommunaliseringen ska hanteras av den enskilda kommunen. I vissa fall uppfattar kommunpolitikerna att de har fått mandat att styra skolan så länge den uppfyller de statliga målen, till exempel ”vi är en miljökommun – skolor och förskolor bör särskilt uppmärksamma och ge utrymme åt miljöfrågor i sin undervisning”. Den andra extremen är att kommunen ser

sin roll som ytterst begränsad. Skolan är en angelägenhet mellan staten, lärarkåren, föräldrar och elever, och kommunen har inget med verksamhetens innehåll att göra. Friskolor och kommunala friskolor (det vill säga att de kommunala skolorna verkar på villkor som är närmast identiska med friskolornas) är det praktiska resultatet.²

För skolledare och lärare kan det naturligtvis bli oerhört frustrerande. Ibland svär sig kommunpolitikerna fria från ansvar med hänvisning till att skolorna ska ansvara för hur de statliga målen uppnås, och ibland gör de nedslag med detaljerade önskemål och instruktioner kring den dagliga verksamheten. FN-dagar, köttfria dagar, social och emotionell träning (SET), listan över ”angelägna syften” som tillåts inverka på den vanliga undervisningen skulle kunna utökas i det oändliga. Skolledare och lärare får försöka göra sitt bästa.

Föräldrar till barn i illa fungerande skolor kan självklart känna något liknande när politiker som gått till val på bättre skolor plötsligt hänvisar till att de inte har med skolans innehåll eller kvalitet att göra. Men det finns knappast någon väg tillbaka från kommunaliseringen. Visst, lärarna skulle kunna börja få sina lönebesked från staten och inte kommunen där de jobbar, men det skulle knappast påverka deras kunskaper, lämplighet eller arbetsituation. Riktade statsbidrag skulle, om de innebär mer pengar, glädja kommunstyrelseordförandena men knappast påverka de totala skolbudgetarna.

För att gå tillbaka till något som regleringsmässigt liknar det sena 1960-talets skola krävs att också att vi rullar tillbaka den ideologiska förändring som förskjutningen i termen ”likvärdig” illustrerar. Då får vi inrätta en ny skolöverstyrelse och se till att skolan är exakt lika i Vindeln som i Sjöbo. Och i Stockholm ska skolan vara exakt lika på Östermalm och i Rinkeby.

1.12 Kan vi skapa en finsk skola?

Skulle vi då inte kunna skapa en ”finsk skola”? Den finska skolan presterar trots allt bättre än alla jämförbara skolsystem oavsett hur man

---

² Quennerstedt, J P m fl, 2007.

mäter. Och det beror inte på att den finska skolan badar i pengar på ett sätt som ingen annan.

I Finland har man kvar morgonsamling och på sina håll även bordsbön. Man har kvar den traditionella lärarledda lektionen med bänkarna på rad riktade mot lärarens kateder, stark lärarauktoritet, betyg och en provkultur med hårdpluggande inför en krävande studentexamen.

Framförallt har man ett solklart mål med verksamheten: överföring av kulturarvet och gedigna färdigheter i traditionella ämnen. Finska lärare har sluppit decennier av omorganisationer och har kunskapsöverföring som enda uppgift. Det är klart att man presterar bra på den typ av internationella rankningar som mäter traditionella färdigheter.

Men Finland är ett mycket annorlunda land jämfört med Sverige. Vi kan få för oss att vi är lika för att vi ser ungefär likadana ut och har en liknande industristruktur. Men finnarna har en stor tilltro till auktoriteter, som i Sverige gick förlorad för decennier sedan. Finland har nästan inga invandrare och bara 60 procent av eleverna går vidare till gymnasiet. De övriga är hänvisade till yrkesskolor. Målet är inte att alla utbildningar ska kvalificera till högre studier.

En annan skillnad är att Finland är ett politiskt konsensusland jämfört med Sverige. I Sverige tror vi gärna att vi är lagom och har politisk samsyn när det gäller de stora samhällsfrågorna men det stämmer inte. De två stora partierna i Sverige som har anspråk på att vara statsbärande och dominera mittfältet är ur finsk synpunkt ytterkantpartier. Man delar en del signalord, men när det gäller detaljer i vad termerna betyder är skillnaden stor. Alla svenska partier kan enas om att man vill ha Finlands resultat i PISA-undersökningarna, men när de börjar diskutera vägen dit kommer det visa sig att en avgrund av ideologiska och existentiella föreställningar skiljer partierna åt. Det är illustrativt att Björklund avbildas i naziuniform på SSU:s flygblad för att han vill ha en aning ordning och reda i klassrummet.

I Sverige har vi sedan länge tappat det fokus som finnarna har. Det lär vara närmast omöjligt att återskapa bara genom politisk vilja. Den viljan finns heller inte i dag och kommer inte att finnas under över-skådlig tid. Dessutom: det sista svenska skolan behöver är att dras in i en ny malström av förändringar.

1.13 Stora skillnader mellan skolor

I dag 2011 är variationerna mellan olika offentliga skolor större än på decennier, ibland trots att de ligger i samma kommun bara några hundra meter ifrån varandra. Den kända ”skandalskolan” i Kävlinge – Tolvåkerskolan – är en av många kommunala skolor i en liten kommun. Trots detta sticker den ut som problemskola år efter år utan att förvaltning och politiker lyckas göra något åt problemet. Det förvånar mig inte ett dugg. Min ringa erfarenhet som skolpolitiker i en Stockholmskommun har lärt mig att en dålig skola är extremt svår att förbättra. Dåliga rutiner, konflikter och negativa förväntningar fortplantas bland föräldrar, lärare och elever år ut och år in. Det krävs åratals målmedvetet arbete för att genomföra förändringar och dessutom ganska mycket tur i samband med rekrytering av chefer och lärare.

Offentliga skolledare har sällan något utvecklat samarbete. Skolor som ligger några hundra meter från varandra kunde ibland lika gärna ligga i olika galaxer. Föräldrar som väljer kommunal skola framför friskolor gör det ibland med argumentet att man vet vad man får – offentlig sektor levererar likvärdighet. Sanningen är att det ofta kan vara exakt tvärtom. Friskolekedjorna står för enhetligheten med varumärken, rutiner, utvärderingar, tydlig idébas, strukturerat samarbete och kompetensutveckling för medarbetarna. De kommunala skolorna kan vara hur olika som helst utan att någon egentligen vill det.

Att skolan är kommunalpolitikens formel 1 beror också på att kraven är stora på vad som ska åstadkommas. Inom äldreomsorgen har kommunen lyckats om de gamla och deras anhöriga är hyggligt glada och nöjda, men åldringarna behöver inte förmås att prestera goda meritvärden. Inom skolan ska barnen helst vara glada, men de ska också fyllas med kunskaper – ibland utan att kunna förstå varför och mot sin vilja.

Drömmen om att skolan ska vara enhetlig genom central politisk styrning är av allt att döma orealistisk – den började falla sönder i nästan samma ögonblick som den förverkligades. Och då har vi ändå inte tagit med i beräkningen att inte bara bostadsområden, skollokaler, skolpolitiker, skolledare och lärare är olika utan även barn. 1970-talets skolutopi bortsåg från allt detta.

1.14 Friskolereformen – så gick det till

I och med detta konstaterande gör vi nu ett hopp bakåt i tiden på ungefär 20 år, tillbaka till 1991 då den borgerliga fyrpartiregeringen under Carl Bildt genomför friskolereformen. Beatrice Ask är skolminister. Moderaterna hade en gång drivit den hårdaste fördröjningsstriden till försvar för privatskolorna. Alltså antar många att friskolereformen var en i huvudsak moderat skapelse. Men det är bara en del av sanningen. Den största delen av det konkreta arbetet utfördes av folkpartister.

Idén var inte att återskapa de traditionella privatskolorna; huvuddelen av svenska elever hade trots allt gått i offentliga skolor sedan folkskolan inrättades. Meningen var i stället att skapa ett system med fristående skolor finansierade genom ett sorts checksystem. Ekonomen Milton Friedman hade gjort idén mer känd genom en av sina böcker och systemet hade tillämpats i USA men under stort motstånd från lärarfacket.

Om vi bortser från att det förekom att universitetsstudenter drev barnomsorg som föräldrakooperativ redan på 1970-talet var Pysslingen den första fristående förskolan. I en mening var Pysslingen enormt idéburen. Företaget startades faktiskt som ett slagträ i skoldebatten i mitten av 1980-talet. Svenska Managementgruppen som var ett företag inom SAF-sfären (SAF = Svenska Arbetsgivareföreningen, föregångare till dagens Svenskt Näringsliv). De gav ett uppdrag till Bert Levin och Thomas Berglund att skriva en bok om hur näringslivet skulle kunna utveckla den offentliga sektorn. Levin hade varit statssekreterare under den borgerliga regeringsperioden under 1970-talet och Berglund var fritidspolitiker i Vaxholm. Båda var folkpartister men hade också blivit väl etablerade inom näringslivet. De tyckte att det redan fanns nog av böcker och bestämde sig för att starta ett företag för att testa sina idéer.

Att företaget skulle driva förskolor var mest en tillfällighet. Levin var granne med en kommunal daghemsföreståndare i Sollentuna (på den tiden hette det ”daghem”). Hennes uppdrag var att bygga upp daghem: hon skaffade lokaler, rekryterade och gjorde allt annat som behövdes. Men därefter gick ansvaret över till politiker och byråkrater – minsta faktura skulle attesteras på kommunkontoret. Cheferna och personalen på daghemmen saknade inflytande över sin egen verksamhet.

Här fanns förbättringsmöjligheter. Alltså startades ett förskoleföre-

tag. En rad av Sveriges största auktoriteter på området anlätades för att ta fram arbetsmetoderna. Pedagoger skulle styra verksamheten och alla anställda skulle vara förskollärare. Och framförallt skulle ledningen och personalen på varje daghem inom vida ramar själva styra sin verksamhet. Tanken var att företaget helt enkelt skulle sälja daghemsverksamhet till kommunerna.

Men idén var inte populär hos den socialdemokratiska regeringen som styrde i mitten på 1980-talet. Sten Andersson var socialminister (på den tiden var daghem en fråga för socialdepartementet) och arbetade i hast fram en lag för att stoppa de privata daghemmen. Lex Pysslingen sade helt enkelt att de kommuner som anlätade privata företag för barnomsorg skulle förlora motsvarande statsbidrag. Ur Sten Anderssons synpunkt var lagen helt rationell. Både han och Olof Palme insåg säkerligen att valfrihet och konkurrens kunde ha fördelar. Men samtidigt insåg de säkert att valfriheten skulle ha hotat ambitionerna om att skapa ett enhetligt samhälle där även övre medelklassen hade ett intresse av att vara med och finansiera offentlig sektor och försöka påverka med fackliga och politiska medel snarare än genom val på marknaden.

Detta kunde ha blivit dödsstöten mot hela projektet. Men en ung politiker i Nacka, Erik Langby, såg en möjlighet. Nacka köpte helt enkelt arbetsledning på entreprenad från Pysslingen. Pysslingen drev förskolan i den meningen att man rekryterade personal och körde hela verksamheten, men lokalerna var kommunens, och personalen var formellt sett anställd av kommunen. Eventuella överskott delades mellan kommunen och Pysslingen AB. Sten Andersson och regeringen befann sig i situationen att deras framhastade och kritiserade lag inte hade någon verkan. Att göra en ny lagstiftningspiruett var politiskt omöjligt.

Pysslingen kunde utvidga verksamheten. Den var marginell men exemplet visade att friskoletanken fungerade. När regeringen Bildt kom till makten 1991 avskaffades Lex Pysslingen och friskolereformen genomfördes. Skolministern hette då Beatrice Ask och reformen har lite orättvist kommit att förknippas enbart med moderaterna. Pysslingen blev med tiden en stor koncern som i dag ägs av ett danskt investmentbolag som bland annat förvaltar danska lärarpensioner.

1.15 Skolor blir koncerner

Det var nog ingen som såg koncerner framför sig. Diskussionen handlade om att det skulle finnas alternativ till den kommunala skolan.

Det skulle finnas föräldradrivna skolor och Drevdagen var fortfarande aktuellt, säger dåvarande skolministern Beatrice Ask (m).

DN 2003-04-16

Det blir inte alltid som vi tänker oss. Åtgärder får oförutsedda konsekvenser. Det är särskilt tydligt när det gäller politiska beslut som omfattar stora system och inte fortlöpande kan ändras och justeras. Medborgarna måste kunna veta vad som gäller och planera sina liv. Företag måste veta vad som gäller för att kunna investera.

Underligt nog är politiker ofta inte riktigt medvetna om att politiska beslut i praktiken alltid får oförutsedda konsekvenser. Det ingår i den politiska liturgin att man kan sätta upp mål, tänka ut åtgärder, genomdriva dessa och nå målen. Förvånningen över att det uppstod vinstdrivande företag och koncerner måste nog räknas till de mer förvånande förvånningarna i den politiska närhistorien.

Om det går att starta en skola och hålla kostnaderna något lägre än intäkterna blir det vinst. Ju mer man kan sänka kostnaderna desto större blir vinsten. Men det finns en nedre gräns för hur mycket man kan sänka kostnaderna. Skolor är tjänsteföretag, vilket gör att personalkostnaderna dominerar och att kvaliteten i hög utsträckning är beroende av personaltätheten. Vidare fungerar skolor ungefär som flygbolag: det gäller att sälja alla stolplatser. Vill man tjäna mycket pengar startar man fler eller större skolor. Då minskar man också riskerna. Att vara tvungen att dela en för stor klass genom att anställa en ny lärare och få två lite för små klasser ger inget ekonomiskt problem i en skola med 30 eller 40 klasser. Men det ger ett stort problem i en skola med fem klasser. En ekonomiavdelning med tre personer är en stor kostnad för ett företag med tio anställda, men inte för ett företag med 100 anställda.

Med stora enheter, geografisk spridning och tydliga varumärken kan man marknadsföra sig effektivt. McDonalds kan göra tv-reklam. Men Tonys Pizza på hörnet kan inte göra tv-reklam. Tony kan vara aldrig så skicklig på att driva pizzeria, göra goda pizzor och kanske ha höga

marginaler – till och med högre än McDonalds – men han kommer aldrig att bli rik på sin enda pizzeria. Tony har också svårt att höja kvaliteten eftersom han har små resurser att produktutveckla. Misslyckanden i provköket kostar och skulle Tony uppfinna världens godaste pizza skulle ändå ganska få personer upptäcka det. Han skulle bara öka sin omsättning med några få procent. Lösningen för Tony är att starta fler restauranger, själv eller genom franchiseavtal, och bygga varumärke. Världen är full av Tonysar som har gjort detta. McDonalds är en Tony. Starbucks är en Tony. Pyslingen och Kunskapsskolan är Tonysar. De har löst samma problem som varje skolföretagare står inför: hur tjänar man mer pengar på en relativt enhetlig tjänst med svårdefinierad kvalitet? Vilken företagsekonomistudent som helst kan berätta om hur det funkar.

Frågan är varför inte de som var ansvariga för reformen insåg att detta skulle ske även på skolområdet? Förklaringen är naturligtvis att den offentliga skolan var så dominerande och att de som förespråkade och drev fram alternativet i hög utsträckning var idealister. Att just Pyslingen startades som ett politiskt projekt av personer med stark näringslivskoppling var inte så uppenbart. Sten Andersson och regeringen Palme serverade David-mot-Goliat-dramaturgin på silverfat. Framförallt på 1970- och 1980-talen fanns också en stark föreställning om att samhället formas genom politiska viljeakter och att planer och intentioner är avgörande. I dag finns ett något starkare medvetande om att institutioner innehåller sin egen logik och dynamik som är starkare än intentioner.

Det är viktigt att komma ihåg att de allra flesta barn går i offentliga skolor och att av dem som går i friskolor går bara en mindre del i skolor som tillhör stora koncerner. Men det verkar finnas en trend som rör sig bort från drift genom ideella föreningar, kooperativ och stiftelser mot drift i aktiebolagsform och från smått till större. Det är inte självklart att detta är ett problem, men det är viktigt att förstå att det händer och varför.

Förklaringen är inte primärt att folk vill tjäna pengar. De allra flesta har hittills startat friskola på grund av sitt intresse för utbildning och därför att de har en idé som de vill förverkliga. Men möjligheterna att utveckla idéer och metoder och skapa en stabil verksamhet hänger ihop med storlek. Mycket små verksamheter kan inte bära utvecklingskost-

nader. De kan inte heller lika lätt hantera förändringar i regelsystem, efterfrågan, personalförändringar eller sjukfrånvaro. För att kunna investera och expandera är det närmast nödvändigt att vara aktiebolag. Eldsjälar går i pension eller vill ibland överlåta verksamheten av andra skäl. Även detta är enklare att göra för ett aktiebolag än i någon annan verksamhetsform. Det finns kort sagt både goda skäl och en evolutionär dynamik som leder mot aktiebolag och större verksamheter. Och när en verksamhet väl har fått en viss volym och genererar överskott tar det ekonomiska intresset lätt överhanden.

Det är lätt att konstatera att det i till exempel USA finns juridiska verksamhetsformer som är anpassade för verksamheter som drivs utan vinstintresse eller som har vinst som ett av flera mål. Motsvarande borde finnas även i Sverige. Inte för att det är något fel på stora aktiebolag som ger vinst utan för att institutionella förhållanden så långt som möjligt bör vara neutrala när det gäller människors val av verksamhet.

Detta leder oss in på frågan om varför så få organisationer från det vi kallar den civila sektorn har startat skolor. Varför har så få av de idéburna organisationerna i Sverige sett möjligheten att både använda sina erfarenheter och sprida sina budskap genom att driva friskolor?

De flesta friskolor är små och de flesta elever går i dessa skolor eller i vanliga kommunala skolor. Det finns också en del skolor som är tydligt konfessionella, antingen muslimska eller kopplade till det vi i vardagslag kallar sekter. Men varför finns det få eller inga skolor som drivs av Svenska kyrkan, nykterhetsrörelsen, hembygdsrörelsen, facket, scouterna, Svenskt Näringsliv, välgörenhetsorganisationerna, de politiska partierna, idrottsrörelsen eller andra av de stora och breda folkrörelserna i Sverige? Även det skulle vara märkligt om vissa av de ovanstående rörelserna låg bakom en skola är det ändå konstigt att de totalt sett är så frånvarande. Partier och intresseorganisationer driver till och med studieförbund – varför inte skolor?

Man kan konstatera att de stora skolkedjorna är tydligt idéburna i den mening att de har tydliga föreställningar om vad de gör – föreställningar som otvivelaktigt påminner om ideologier. Ett exempel är Kunskapsskolan, som saknar traditionella klasser och låter eleverna arbeta självständigt för att uppnå de mål som har tagits fram i dialog mellan skolan och eleven/föräldrarna. Skolbyggnaderna är utformade för att stödja den arbetsmetoden och man känner igen en kunskapsskola

när man kommer in i den. Man har exakt samma organisation och nyckeltal på alla skolor. Resultaten kan jämföras och de bästa metoderna kan utvecklas och användas i hela företaget. Ibland skrotas idéer.

Kunskapsskolan har i grunden ändrat sättet att bedriva skola som har varit likartat i 2000 år. De är inte först med vare sig idén eller förverkligandet. Men de var först med att göra det i stor skala och ha resurser att systematiskt utvärdera och utveckla. Tack vare storleken kan också mångfalden och valfriheten utökas från det pedagogiska området till de stora systemfrågorna. Kunskapsskolan kan förhandla fram ett eget lönesystem med facket. Det kan aldrig en liten skola göra.

I de stora kedjorna finns det gemensamma ledningssystem, och både skolledare och lärare har stora nätverk av kollegor. En rektor som har gått från kommunal skola till en friskolekedja berättar att han på den kommunala tiden hade mycket sporadisk kontakt med andra rektorer eller den kommunala skolförvaltningen, medan han nu regelbundet träffar sina rektorskollegor från hela landet och varje vecka har kontakt med personal från huvudkontoret. Det är den privata verksamheten, inte den kommunala, som är enhetlig och centralstyrd.

Men, och detta är ett viktigt men. De olika kedjorna gör på olika sätt. Några kör McDonaldskonceptet med stor likriktning. Andra har samma namn på alla sina skolor men låter skolledaren ha stor frihet att forma den skola där han eller hon är chef. Ytterligare en av kedjorna köper upp enskilda skolor men låter dem behålla både namn och egenart. Det är viktigt att inte tro att det faktum att de stora skolkedjorna kan vara enhetliga var för sig leder till att den svenska skolan blir enhetlig.

Jämför man med Kunskapsskolan är Internationella Engelska skolan en radikalt annorlunda friskola. Den säljer lag och ordning. Klasserna är traditionella. Lärarna tilltalas formellt och kan i sin tur alla elevernas namn. Även rektorn kan namnen på alla elever i sin skola. Klotter förekommer inte och golven glänser som på ett schweiziskt sjukhus. När man besöker skolan går det inte att missta sig på den goda stämningen och relationen mellan elever och lärare, men det är alldeles klart att man inte beter sig hur som helst.

En helt annan sak är att vissa idéer är så bra att de förekommer i alla skolor, medan andra idéer efter hand försvinner helt och hållet. En del idéer låter bra och ser bra ut när man skriver pm men visar sig i kontakt med verkligheten inte fungera.

De stora kedjorna kan också undersöka varför vissa metoder inte fungerar. De gör prognoser över elevernas resultat och om prognoserna inte håller undersöker man varför. Att betygen blir vad de blir accepteras inte. En årskull på 100 elever ska statistiskt sett vara lika bra som den årskull som kommer före och den som kommer efter. Behovet av att mäta och utvärdera och åtgärda gör att skolornas krav på Skolverket och Skolinspektionen ökar.

En annan tydlig idé hos många av de stora kedjorna är modernt organisationstänkande i relation till elever och föräldrar. Ofta kan elever och föräldrar få veta exakt vad som kommer att hända och vad som krävs under de kommande tre åren. All planering, all information och allt material finns tillgängligt. Det ger en unik möjlighet för föräldrarna att stödja sina barn och veta vad som förväntas.

Det är självklart att de olika skolorna kommer att passa och tilltala olika typer av barn och föräldrar. Ibland används detta som argument mot valfriheten: ”om mitt barn inte gillar den friskola som finns på orten är valfriheten bara illusorisk”. Visst, men det gäller ju även om man inte gillar ortens kommunala skola.

Det förtjänar att upprepas: Förr hade vi mångfald, eller kanske rättare sagt oavsiktliga och osystematiska kvalitetsskillnader, men ingen valfrihet. I dag har vi mångfald, där skillnaderna i hög utsträckning är avsiktliga och ändamålsenliga, och valfrihet inom de ramar som verkligheten sätter. På en ort där det skulle ha funnits en eller ingen kommunal skola kommer det inte att finnas tre friskolekedjor att välja mellan. Men det kanske finns en friskola, eller så finns byskolan kvar därför att politikerna antar att om den läggs ner för att öka elevunderlagen i centralorten kommer byborna att starta en friskola och rationaliseringsvinsten utebli.

1.16 Vad är problemet med friskolorna i dag?

Men vad är då problemet med dagens situation? För det första kan man ha rent ideologiska invändningar mot att friskolor kan gå med vinst och att det uppenbart finns skolföretag som har detta som enda syfte. För det andra kan man också kritisera att vissa friskolor drivs av religiösa extremister eller har uppenbara brister i organisationen. Det är uppenbart att en eller annan riktigt udda figur har fått starta friskola. I vissa

fall är det önskvärt att ändra regelverket, men ibland bottnar kritiken mest i ogenomtänkt moralpanik. Medielogiken gör att 1 000 väl fungerande skolor får mindre uppmärksamhet än en skandalskola. Svenskarnas allmänna tillit till offentlig sektor gör att en fyllekörande chef på en skolförvaltning inte leder till att kommunens skolor ifrågasätts, medan motsvarande tilltag från en friskole- vd leder till att skolorna han eller hon chefar över hamnar i tvivelsmål. Sammantalet gör detta vi har ett politiskt klimat där ganska stora krafter vill återreglera skolan och förändra friskolornas villkor mot allt mer detaljstyrning.

Men det stora problemet är att svenska elever generellt halkar efter när det gäller kunskaper och att den positiva effekt som friskolorna totalt sett gav verkar ha klingat av en aning. Varför det sker vet vi inte, men det finns åtminstone en teori i sammanhanget. Inom den internationella skolforskningen finns en särskild inriktning som kallas School Effectiveness Research (SER). Den syftar till att ta reda på vilka skillnader i elevernas prestation som kan förklaras genom den enskilda skolans karaktär, organisation och arbetssätt. Tidigare har olika skolors resultat främst förklarats genom elevernas bakgrund, något som fortfarande är synnerligen vanligt: ”den här skolan presterar dåliga resultat för att barnen från höghusområdet är invandrare eller har ensamföräldrar”. SER bortser inte från dessa faktorer men menar att skolan har betydligt större påverkan än vad som tidigare antagits. En stor del av den forskning som har gjorts stöder föreställningen om att skolans påverkan är stor. Med rätt organisation, attityd och pedagogik kan även skolor i ”resurssvaga områden” ge goda resultat.

Decentraliseringen och professionaliseringen av det svenska skolsystemet, inklusive friskolorna, har gjort att skolorna har blivit allt mer olika till sin karaktär, sin organisation och sitt arbetssätt. Därför är det intressant att se om skolorna kan utnyttja de forskningsresultat som visar vad som utmärker framgångsrika skolor. Det verkar inte så. Anledningen är att de faktorer som utmärker effektiva skolor är svårfångade. Framförallt pekar forskningen på att den lokala ledningen har mycket stor betydelse. Det gäller skolor men också till exempel vårdcentraler, arbetsförmedlingar och universitetsinstitutioner. Olika enheter med sinsemellan närmast identiska strukturella villkor presterar mycket olika resultat.

I organisationsforskning talar man ofta om ”hårdvara” och ”mjuk-

vara”, där den förra utgörs av kapital, regelsystem och annan formell organisationsstruktur, medan den senare utgörs av ledarstil, kultur och sociala normer. En generell uppfattning inom forskningen är att framgång till stor del handlar om mjukvaran i organisationer. Andå, moral och gemensam ideologi med starka socialiseringsprocesser är viktiga faktorer. Det gäller enligt forskningen inte minst skolor.

På skolområdet är det slående att forskarna inte har lyckats visa att det finns tekniker eller metoder för undervisning som utmärker skolor med bra resultat. Det är alltså inte hårdvara – regelsystem och formell organisationsstruktur – som är avgörande. I stället är det sådant som vi förknippar med mjukvaran i organisationer som är det avgörande. Lärare som är starkt engagerade, känner tillit till ledning och kollegor och som samarbetar och ställer höga krav på eleverna, ger framgång. I praktiken handlar det om de mer esoteriska delarna av ledarskap, nämligen förmågan att etablera en gemensam kultur och anda på skolan.

Det låter som ledarskaps-mumbo-jumbo och det är lätt att bli skeptisk inför det massiva utbudet av böcker och kurser som i huvudsak återanvänder allmänt hållna råd om hur chefer ska skapa entusiasm och laganda. Men som forskaren Bo Rothstein påpekar i sin uppsats *Den effektiva skolan och ledarskapets myter*² så är det fullt möjligt att ledarskapslitteraturen förhåller sig till organisationsforskningen ungefär som kokkonst förhåller sig till kemi. Matlagning är en kemisk process, men det innebär inte att kemister automatiskt blir bra kockar. Och många kokböcker är inte ens till för att laga mat efter, utan tillhandahåller mest små tips och inspiration. Ledarskapsböcker och kurser fungerar helt enkelt på ungefär samma sätt. Som inspiration och små tips för att kunna göra det man i grunden redan vet bör göras.

Men för att återvända till organisationsforskningen så finns det två fundamentalt olika sätt att se på organisationsstyrning. Den ena utgår från att man kan styra med ekonomiska incitament. Man kan avgöra vilka åtgärder som behöver göras. Man belönar rätt åtgärder och beteenden och bestraffar dem som är felaktiga utifrån den modell man har. Den andra utgår från att effektiva organisationer präglas av gemensamma visioner, laganda, tillit och liknande mjuka värden, det vill säga det som betonas i den tidigare nämnda SER-teorin.

³ Pierre, J m fl, 2007.

Incitamentsteorin har ett teoretiskt problem i mer komplexa organisationer med svårdefinierade arbetsuppgifter (skolan är ett bra exempel). För att veta vad som är rätt beteenden och åtgärder måste ledningen nämligen gå till medarbetarna för att få information. Och om medarbetarna beter sig enligt modellen, det vill säga är rationella nyttomaximerare, kommer de inte att släppa ifrån sig den riktiga informationen.

Detta är ett problem man kunde se förr även i producerande industri. Arbetare försökte undvika att visa hur fort de egentligen kunde arbeta för att inte ”dra ner ackordet”. Att till exempel lärare i dag inte skulle göra vad arbetare i sammansättningsindustrin på 1930-talet klarade av är inte sannolikt. Lärarnas hårdnackade försvar av sommarlov, hemarbete och vilja att arbeta individuellt bakom en stängd klassrumsdörr kan säkert till del förklaras av att det finns incitament att undvika att bli mätt och bedömd.

Observera att jag med detta påstående inte har något skäl att peka ut just lärare mer än att denna bok handlar om skolan. Om denna bok inte hade handlat om skolan skulle andra kategorier utgöra mycket bättre exempel. Kommunpolitiker (som jag) eller riksdagsledamöter försöker också slippa tydliga och relevanta prestationskrav, för att inte tala om bankdirektörer. Det är egentligen bara elitidrottare i individuella grenar och försäljare som har en masochistisk dragning till verksamhetsområden där den individuella prestationen mäts på ett tydligt obönhörligt sätt.

Ett ytterligare problem med incitamentsmodellen är att rationella aktörer som samarbetar (vilket är poängen med en organisation) har skäl att alltid göra lite mindre än sina kollegor och att fuska. Alla som har varit på en större arbetsplats har sett problemet. Kollegor håller sig undan gemensamma arbetsuppgifter eller slarvar med tråkiga rutiner och hoppas att någon annan mer ordningsam person ska ta över de tråkiga rutinerna helt och hållet för att det hela ska funka. Det handlar om allt från att tömma diskmaskinen i lunchrummet till att fylla i formulär rätt så att man kan hitta i de gemensamma databaserna.

Teorin att effektiva organisationer byggs med mjuka faktorer snarare än med ekonomiska incitament stöds som sagt även av observationer. Anledningen till detta är att faktorer som laganda, tillit och entusiasm i viss mån löser de ovanstående problemen. Om alla i en organisation

vill bidra till organisationens mål och litat på att kollegorna har samma ambition kommer de alla att göra så gott de kan. Alla kan inte prestera på topp hela tiden, men ingen kommer att smita undan besvär och ansvar eller tro att andra försöker göra det.

1.17 Vad krävs för en framgångsrik skola?

Följande villkor bör vara uppfyllda för att en skola ska bli framgångsrik:

1. Medarbetarna måste känna till organisationens mål.
2. Medarbetarna måste känna entusiasm över organisationens mål.
3. Medarbetarna måste lita på att även ledningen står bakom organisationens mål. Det får inte finnas misstankar om att de officiella målen är till för att hålla personalen nöjd, medan ledningen egentligen ”bara vill tjäna pengar”.
4. Alla medarbetare måste också kunna lita på att de andra medarbetarna delar organisationens mål och gör sitt bästa.

Ytterst är det en fråga om förtroende. Och det kan brista i alla organisationer som är så stora att medarbetare och ledning inte känner varandra väl personligen. Det spelar ingen roll om det handlar om en skola i en stor kedja eller en kommunal skola under en förvaltning. Tillitsproblemet kan alltid uppstå. Här kan det finnas en förklaring till att resultaten inte fortsätter att bli bättre, nämligen att friskolorna i genomsnitt drabbas av samma problem som offentliga skolor.

Och här kommer värdet av att även större intresseorganisationer och civilsamhällsorganisationer startar skolor in. De kan nämligen bidra med ett antal faktorer som gör att friskolesystemet även i framtiden har stabilitet och legitimitet.

För det första är det organisationer med hyggligt förtroendekapital i det svenska samhället. Skulle jag som borgerligt sinnad ateist kunna tänka mig sätta mina barn i skolor som drevs av LO eller Svenska kyrkan? Kanske inte, men min tveksamhet skulle vara rent ideologisk. Jag skulle *inte* oroa mig för att LO eller Svenska kyrkan inte tog sitt uppdrag på allvar eller att skolan skulle gå i konkurs på grund av slarv och likgiltighet. Gissningsvis skulle en socialdemokrat känna på samma sätt inför en skola driven av Företagarna eller Svenskt Näringsliv. Och detta är trots

allt ganska extrema exempel. Andra exempel kan vara studieförbund, välgörenhetsorganisationer, tjänstemannafack, idrottsrörelsen, scoutrörelsen och branschorganisationer.

För det andra skulle man kunna få alla storskalighetens fördelar i kombination med idealitet och lokalt engagemang. Det är till och med möjligt att vissa organisationer skulle välja att ta ut en del avkastning för andra ändamål.

Det finns skäl att tro att dessa organisationer skulle kunna bidra med en kombination av tillit, storskalighet och tydliga varumärken samtidigt som de bidrar till mångfalden inom den svenska skelsektorn.

Jag säger inte att det är en idé som är enkel att genomföra. Men samtidigt är det stora experimentet redan genomfört genom 20 år med friskolereformen – ett experiment som nästan oavsett hur man mäter har varit framgångsrikt. Man ska alltid komma ihåg att den kritik som friskolorna möter nästan uteslutande kommer från professionella tyckare och medier, medan elever, föräldrar, lärare och skolpolitiker som regel är nöjda.

Litteratur

Nilsson, Magnus (2010) *Varje dag lite bättre*, Stockholm: Svenskt Näringsliv

Pierre, Jon red. (2007) *Skolan som politisk organisation*, Malmö: Gleerups

Quennerstedt, Jon Pierre (red) med flera (2007).

Richardson, Gunnar (1999), *Svensk Utbildningshistoria*, Lund: Studentlitteratur

Steinberg, John (2007) *Skolans nya syfte*, Örebro: Eldsjälsförlaget

Jan Silfwerbrand

Före detta rektor på IMR-skolan (Internationella Musik & Rytmijskolan) i Täby, en grundskola som han grundade med sin fru 1993 som ett aktiebolag. De drev skolan i 13 år. Nu arbetar Jan som inhyrd rektor på offentliga och privata skolor.

2.1 Upp- och nervänd värld för friskolorna

Av Pär Karlsson

När Jan Silfwerbrand startade IMR-skolan var det fullt att driva en friskola i Sverige och de ekonomiska kraven var låga. Nu är det tvärtom: accepterat bland folket men högre krav på startkapital och tillgång till lokaler.

Har det blivit lättare eller tuffare att driva en liten, lokal skola?

– En liten friskola är alltid utsatt. Politiskt var det svårare på 1990-talet men ekonomiskt var kraven lägre. I dag är det tvärtom. I början var hela samhället negativt inställt. Friskolor ska inte finnas, fick vi höra. Kommunen gjorde det svårt för oss och vi var i en beroendesituation. Skolpengen måste flyta in varje månad.

Vilka är utmaningarna för den som vill starta en liten skola?

– Att få fram startkapital och en lokal. Vi lyckades finansiera det själva. Jag tillverkade och sålde maskiner och lånade av vinsten. I dag ställer Skolverket större krav. Då hade de ingen större koll. Det var mer upp till den som startade skolan. Vi fick skolpengen från första juli, startade i augusti och pengarna räckte till lärarlöner.

Varför startade ni IMR-skolan?

– Vår yngsta dotter ville gå i en skola med musikprofil men kom inte in. Samtidigt drömde jag och min fru Cecilia om att starta en skola för barn som speglade mångfalden i Sveriges befolkning. Täby är segregerat, därför raggade vi elever från både Täby och Kista. Vi tror att det blir

Jan Silfwerbrand

en bättre skola om den är integrerad. Det tror jag fortfarande på och jobbar för där jag verkar.

Hur profilerade ni skolan?

– Vi satsade på hög kvalitet med bra lärare och en musikprofil. Som friskola måste du ha en viss profil för att synas. Musik främjar inläring. Vi tog timmar från hemkunskap och idrott och la det på musiken och utökade timplanen. Den är inte huggen i sten. Vi hade roligt, var ute och sjöng för företag och forskare. Vi sjöng också på både svenska och engelska. Du får en viss studievana när du lär dig låttexter. Du levererar.

Var det självklart att starta ett aktiebolag?

– Det var ett riskfyllt projekt och vi ville hålla risken ifrån oss, inte riskera personlig konkurs. Det är en väletablerad form med kontrollstationer i form av revisorer och bokföringsregler.

Du har erfarenhet av att vara rektor även på offentliga skolor.

Vad är skillnaden?

– Allt tar längre tid i kommunala skolor. Beslutsgången är trögare. När jag var rektor för en kommunal skola som jag ville göra tobaksfri sa en lärare att de gärna fick röka för hans del. Då var det kört. I en fristående skola är det lättare att slå näven i bordet. Det underlättar pedagogiken. Baksidan är väl att en viss typ av elever attraheras. Samtidigt måste en fristående skola nischa sig och sticka ut för att locka elever.

Anders Hultin

Grundare av och före detta vd på Kunskapsskolan. Politiskt sakkunnig hos skolminister Beatrice Ask under Bildtregeringen. Hultin var med och skrev propositionen inför friskolereformen 1992 och startade branschorganisationen Friskolornas riksförbund 1994. I dag Managing Director School improvement, Pearson Education i London.

2.2 Reformen som överraskade alla

Av Pär Karlsson

Friskolereformen var tänkt som en ventil men blev så mycket mer. Det blev ett system i sig. Nu finns en mångfald och en experimentlusta som är fantastisk. Men det finns också stora problem, summerar en av reformarkitekterna.

Varför var friskolereformen viktig?

– Det är tjugo år sedan och Sverige såg väldigt annorlunda ut. Skolan var då ansvarig främst inför byråkrater, inte inför föräldrarna. Vi ville föra över ansvaret till föräldrar, elever och skolor, erbjuda valmöjligheter med en annan inriktning och ett annat upplägg. I dag är det tvärtom skolan som är beroende av föräldrarna – en förändring som kanske är det bästa med hela reformen.

Blev det som ni hade tänkt?

– Nej, det blev mycket större effekter än vad såväl regering som opposition kunde föreställa sig. Det har blivit mycket mer än en ventil, ett system i sig. Nu finns en mångfald, en experimentlusta som vi inte kunde föreställa oss. Systemet har gett utrymme för många filosofier, inriktningar och metoder även vid en internationell jämförelse. Det är en mångfald som vi måste värdesätta och uppmärksamma utanför Sverige.

Anders Hultin

Hur behöver systemet utvecklas?

– Det råder akut informationsbrist för föräldrarna som väljer skola. Det är ett misslyckande. Skolinspektionen och Skolverket måste genomföra undersökningar och tillhandahålla information värd namnet. Det ansiktslösa ägandet är utmanande. Alltför många aktörer är oseriösa lycksökare som blivit framgångsrika med enkla medel. Det är också för lätt att växa utan större risker. Men det vilar också ett ansvar på de kommunala skolorna att höja sin kvalitet och sin konkurrenskraft. Det finns det bara ett sätt att lösa problemet. Dåliga skolor måste avslöjas och eleverna måste få den vägledning de behöver för att hitta de bra skolorna.

Vad var drivkraften till att grunda Kunskapsskolan?

– Vi såg ett behov av en utbildning som skedde på andra grunder, en moderniserad utbildning. Vi kunde börja från scratch och organisera undervisningen på ett mer personligt sätt.

Kunskapsskolan är ett svenskt bolag medan många konkurrenter numera är utlandsägda – varför?

– Huvudägaren Peje Emilsson är svensk. Så vitt jag vet finns det inga planer på att någonsin sälja Kunskapsskolan. Han representerar ett helt annat långsiktigt ägande än de ansiktslösa anonyma ägarna.

Vad är anledningen till en etablering i Storbritannien, där vinst är förbjuden?

– Jag är inte kvar inom Kunskapsskolan så jag är inte rätt person att svara. Men chansen uppenbarade sig genom mina kontakter med den brittiska regeringen. Kanske blir det tillåtet med vinst även här. Då är Kunskapsskolan etablerad.

Mångfald eller enfald? Framtiden efter friskolereformen

Ola Johansson

I många länder i Europa drivs skolor, sjukhus och vårdinrättningar av ideella och religiösa organisationer, allmännyttiga stiftelser eller kooperativ. I Sverige tar kommersiella företag – numera i flera fall utländskt ägda – över allt mer av verksamheten inom skola, vård och omsorg. Utvecklingen är unik för Europa och antagligen också i världen.

Tyvärr förs i Sverige debatten om privatisering av skola, vård och omsorg enbart med hjälp av begreppen offentligt kontra privat. En orsak är att svensk välfärdsstatistik har samma grova uppdelning. Men det finns stora skillnader i motiv och drivkrafter mellan privata kommersiella företag och privata verksamheter som drivs utan krav på vinstutdelning. Skillnaden handlar inte bara om att överskott antingen delas ut eller blir kvar och utvecklar verksamheten.

Det har gått två decennier sedan friskolereformen. Vad händer inom olika privata driftsformer i den svenska skolan? Vilka är villkoren för medverkan från föreningar och kooperativ som driver verksamhet utan krav på vinstutdelning?

Privatiseringen av olika välfärdstjänster går snabbt i Sverige och sker nu också med ett i ett internationellt perspektiv unikt stort inslag av koncernbildning och internationellt ägande. Särskilt inom äldreomsorgen är det vanligt med stora koncerner och riskkapital. Utvecklingen där visar vart skolan kan vara på väg. Av drygt 21 000 privat anställda i den slutna äldrevården arbetade år 2009 de allra flesta, 13 500, i företag ägda av internationellt riskkapital. Drygt 3 000 arbetade i ett svenskt koncernbolag. Endast 1 300 arbetade i fristående svenska bolag. Cirka 3 500 arbetade i enheter som drevs av stiftelser, ideella föreningar och kooperativ, enligt Famna som samlar icke-vinstdrivande vård och omsorgsföretag.

De stora bolagens dominans gör att det främst är deras verksamhet

som bedöms när man betygsätter den privata äldreården. Svenskt kvalitetsindex, SKI, noterar i de senaste årens mätningar efter hand allt sämre betyg för den privata äldreomsorgen. Kommunernas egna verksamheter får bättre betyg och trenden är att deras betyg förbättras.¹

Det tycks inte vara möjligt att både hämta ut vinster och behålla kvaliteten.

Men granskningen här gäller den svenska skolan. Vad händer där? Har resultaten blivit bättre? Hur går det med variation och mångfald? Snart har 20 år gått sedan friskolereformen beslutades år 1992. Det är dags att närmare granska effekterna och resultatet.

Kinas ledare Deng Xia Ping försvarade kapitalistiska lösningar i Kina med en klassisk replik: ”Det gör det samma om katten är svart eller vit bara den fångar möss”. Har vi i Sverige tänkt likadant? Ja, kanske, men blir välfärdstjänsterna verkligen lika väl utförda? Går något förlorat när ansvaret förs över till renodlat kommersiella aktörer?

3.1 Friskolor i Sverige – historik och en internationell utblick

År 1992, ett år efter den borgerliga valsegern, röstade riksdagen och antog regeringsförslaget om en friskolereform. Många förhoppningar och mål knöts till beslutet. Reformen skulle leda till fler skolor, som i små enheter kunde erbjuda alternativa arbetssätt och inriktningar. Mångfalden och en stimulerande tävlan mellan skolor med skilda ägarformer skulle ge både bättre resultat och lägre kostnader. Särskilt betonade regeringen att den förväntade sig en inriktning mot fler föräldrakooperativ och skolor med speciella ämnesprofiler samt att nedläggningshotade glesbygdsskolor skulle kunna få en ny chans i ny regi.²

Vi ska här värdera utvecklingen efter reformen, men först en återblick för att korrigera bilden av utgångsläget. Den debatt som förts gör att många nu tycks tro att inga fristående alternativ fanns före friskolereformen 1992. Det är fel.

¹ Bränström, Sara L (2010) ”Privat äldreår får sänkt betyg” *Svenska Dagbladet.se* 14 november <www.svd.se/naringsliv/privat-aldrevard-far-sankt-betyg_5672373.svd>

² Regeringens proposition Valfrihet och fristående skolor (1991/92:95) s 8, 9, 21–22.

Fristående skolor före friskolereformen

Fristående skolor har funnits i Sverige under lång tid. När beslutet om friskolor togs fanns redan närmare 100 fristående skolor på grundskole- och gymnasienivå. Det var skolor med alternativ pedagogik som Waldorf- och Montessoriskolor, konfessionella skolor, skolor med etnisk eller språklig profil samt privata internatskolor som Lundsberg, Sigtuna Humanistiska och Solbacka. Landets äldsta katolska skola, Katolska skolan i Göteborg, startades redan i slutet av 1800-talet och den judiska Hillelskolan i Stockholm etablerades på 1950-talet.

De fristående skolorna följer internationella regler. Konventioner som Sverige har undertecknat ger föräldrar rätt att fostra sina barn enligt sin religiösa tro och livsfilosofi. Konventionerna ger rätt till sådana fristående skolformer men lägger inget ekonomiskt ansvar hos länderna.³

De ekonomiska förutsättningarna för de fristående skolorna hade därför länge varit i osäkra händer – de finansierades i huvudsak genom avgifter eller insamlingar. Först 1983 infördes i Sverige ett mer enhetligt system för bidrag till de alternativa fristående skolorna. Men antalet elever i de skolorna var lågt. Läsåret 1993/94 hade reformen fördubblat antalet fristående grund- och gymnasieskolor, men antalet elever i friskolorna var fortsatt lågt. Enbart 13 000 av grundskolans elever och 2 500 av gymnasieskolans elever gick i fristående skolor. Nu går drygt 10 procent av Sveriges grundskoleelever i någon av dagens drygt 700 fristående grundskolor. Var fjärde gymnasieelev, 92 000 av totalt 386 000, går i en fristående gymnasieskola.⁴ Är det mycket eller lite?

Fristående skolor i andra länder

Hur förhåller sig utvecklingen i Sverige till skolväsendet i andra länder? Här behövs en historisk tillbakablick för att kunna göra meningsfulla jämförelser mellan Sverige och länder med en större andel fristående skolor.

I likhet med de flesta andra länder i Europa var det även i Sverige kyrkan som startade de första formerna för utbildning. Genom refor-

³ ESK-processen ledde till konventionerna, främst med syfte att skydda religionsfriheten i kommunistländer.

⁴ Läsåret 2010/11 var det exakta antalet verksamma fristående grundskolor 741 och antalet verksamma fristående gymnasieskolor 489, Skolverket, Pressmeddelande 2011-02-24.

mationen kom kyrkan och dess verksamheter att knytas mycket tätt till staten. Gustav Vasa och Karl XI är kungar som via ”kyrkopolitik” tidigt bäddade för en ”svensk modell” med välfärdstjänster i offentlig regi.

När de borgerliga kommunerna inrättades i Sverige under senare delen av 1800-talet fördes det lokala ansvaret för skolan från kyrkan till de nyinrättade kommunerna. När Jan Björklund nu ironiserar över den kommunala skolan bör han påminnas om att en av 1800-talets ledande liberaler, Fridtjuv Berg, var den allmänna folkskolans ivrigaste förespråkare. Maud Olofsson kan påminna sig att bonderörelsen startade landets första folkhögskolor, men att de flesta av vår tids landstingsägda folkhögskolor är de som just bonderörelsen ”kommunaliserade”.

Civilsamhället i form av ideella organisationer, kooperativ eller stiftelser har haft, och har även i dag, verksamheter inom utbildningsväsendet. Det gäller inte enbart fristående grund- och gymnasieskolor som drivs av kooperativ, ideella organisationer eller stiftelser eller av bolag som ägs av de senare. Många organisationer driver folkhögskolor, och antalet folkhögskolor ökar. Studieförbunden är en sedan länge etablerad utbildningsverksamhet som är ägd och utvecklad i civilsamhället. Fristående högskolor som Ersta-Sköndal högskola och Teologiska högskolan är exempel på universitetsutbildningar med förankring i det civila samhället.

Det är i civilsamhället, och inte i de kommersiella bolagen, som Sverige har sina motsvarigheter i länder med lika eller större andel av fristående skolor och privata sjukhus eller vårdhem. Demokratin och politiska beslut har styrt utvecklingen och tagit allt större ansvar för finansieringen, men det är religiösa och humanitära organisationer eller lokala föreningar och stiftelser som står bakom de fristående skolorna.

Svenskt Näringsliv, Almega och andra företrädare för de privata bolagens intressen menar att andelen privat verksamhet inom skola, vård och omsorg fortfarande är låg i Sverige jämfört med andra länder. Organisationen Vårdföretagarna har satt som mål att privata företag ska stå för minst 50 procent av välfärdstjänsterna i privat regi.

Men bilden av den låga andelen fristående skolor i Sverige jämfört med andra länder stämmer inte med verkligheten. För det första har privatiseringen i Sverige gått så snabbt att andelen privat verksamhet är minst på en genomsnittlig europeisk nivå. Andelen elever i fristående

skolor är nu, som nämnts, cirka 10 procent för grundskolan och 24 procent för gymnasiekolan.

För det andra måste jämförelser ta hänsyn till vilka de privata aktörerna är och skillnaderna mellan dem. Det går inte att diskutera och jämföra privat verksamhet inom utbildning, vård eller omsorg i andra länder utan en tydlig distinktion mellan privat verksamhet med vinstsyfte (for profit) och privat verksamhet utan vinstsyfte (not for profit).

Exempel från andra länder i Europa visar vad som oftast göms eller glöms i den svenska debatten.

I Nederländerna går en mycket stor andel av landets elever, cirka 70 procent, i fristående skolor. Knappt en tredjedel av landets elever går i kommunala skolor. De fristående skolorna drivs till stor del av katolska eller reformerta organisationer, men undervisningen ska följa politiskt fastställda läro- och timplaner. Behov bedöms politiskt och etablering och utbyggnad förutsätter politiska beslut. När skolor har fått tillstånd skattefinansieras de på samma villkor som de kommunala skolorna, men inga skolor med offentlig finansiering får drivas med vinstsyfte.⁵

I Danmark går närmare 15 procent av landets elever på grundskolenivå i fristående skolor. Skolorna har olika typ och inriktning. Där finns så kallade oberoende Grundtvigskolor (främst på landsbygden), religiöst orienterade skolor, skolor med särskild pedagogik (Steiner med flera) och i ökad omfattning olika typer av invandrarskolor till exempel muslimska. Gemensamt för de fristående skolorna är att de ska drivas utan vinstsyfte av stiftelser (samfund) med lokalt utsedda huvudmän. Friskolorna finansieras i huvudsak offentligt, men 15 procent av kostnaderna ska täckas av avgifter. Samtliga gymnasieskolor i Danmark finansieras av staten men drivs som oberoende "självägande" enheter. Inte heller gymnasieskolorna får drivas med vinstsyfte, och deras lokala förankring säkras genom att varje enhet ska ledas av en lokalt tillsatt styrelse och lärar- och studeranderåd.

I Finland går omkring 2 procent av grundskoleeleverna i fristående skolor, och lagen anger att skolorna måste drivas allmännyttigt av en förening, stiftelse eller liknande och utan vinstsyfte. På gymnasienivå är andelen elever i fristående skolor något högre, cirka 4 procent, men

⁵ Björnsson, Mats (2008) *Privat och offentligt. Fristående skolor i andra länder*, Skolverket.

samma regler gäller för etablering. Skolorna ska ha en allmännyttig ledare och drivas utan vinstsyfte.

I Norge går samma andel som i Finland, 2 procent, av landets grundskoleelever i fristående skolor. På gymnasienivå är andelen 8 procent. Liknande regler gäller som i Finland. Enligt lagen ska all offentlig finansiering av de fristående skolorna komma eleverna till del. Det finns alltså inget utrymme för vinstutdelning från skattefinansierad verksamhet.

Den tidigare svenska skolkoncernen John Bauer, som nu ägs av ett danskt riskkapitalbolag, lärde sig att Norges regler är andra än Sveriges. Koncernen har tvingats betala tillbaka närmare 3 miljoner norska kronor efter det att dess skolor i Norge hade betalat orimligt mycket för tjänster från bolag som skolcheferna kontrollerade.⁶

England⁷ har flera typer av fristående skolor och den svenska regeringen har hävdad att Sveriges friskolor är en förebild för den nyvalda brittiska konservativ-liberala regeringens skolpolitik. Utvecklingen i England är därför värd en närmare granskning. Begreppen "public schools", "voluntary schools", "chartered schools" och "free schools" anger olika varianter av fristående skolor, men vad står orden för?

Public schools: Cirka 7 procent av engelska elever går i fristående skolor, som förvirrande nog i dagligt tal benämns "public schools". Skolorna är dock inte alls offentliga utan privata med privat finansiering via avgifter, donationer och stipendier. Eton, Harrow och Rugby är några av de mer kända "public schools". Även om skolorna är helt privata drivs de utan vinstsyfte i form av självägda institutioner eller stiftelser.

Voluntary schools: Omkring 25 procent av Englands elever går i fristående "voluntary schools", som i de flesta fall drivs av kyrkliga organ. Skolorna har full offentlig finansiering och får inte drivas med vinstsyfte.

Free schools: Både den tidigare labourregeringen och den nuvarande konservativ-liberala regeringen har visat intresse för den svenska friskolereformen. Introduktionen av "free schools" sker dock mycket för-

⁶ Lindgren, Karin (2010) Vinstuttag i friskolor unikt för Sverige Lärarnas tidning 8 oktober <www.lararnasnyheter.se/lararnas-tidning/2010/10/08/vinstuttag-friskolor-unikt-sverige>.

⁷ Storbritanniens skolsystem varierar mellan England, Skottland, Wales osv. Här belyses enbart förhållanden i England.

siktigt. På samma sätt som för "voluntary schools" gäller förbud mot vinstutdelning. Syftet med "free schools" sägs vara att ge föräldrar och organisationer utan vinstsyfte (parents and charities) möjlighet att starta skolor. Det är alltså motsvarande motiv som den svenska regeringen lyfte fram inför friskolereformen 1992. Trots löften i valrörelsen är den nya brittiska regeringen allt mer tveksam inför "free schools". Av 300 inkomna ansökningar har hittills enbart 17 beviljats. Skolreformen i England har fått en annan riktning. Under rubriken "Sälj Stockholm, köp Harlem!" redogör tidningen The Economist under våren 2011 för omsvängningen från "free" till "chartered" schools.

Chartered schools är en skolform där skolorna fortfarande ägs offentligt men får en hög grad av autonomi. Förebilder inom skolområdet finns främst i USA (till exempel i New York och Kalifornien)⁸, men paralleller kan även dras till brittisk sjukvård där statliga sjukhus som har visat bra resultat får större självständighet som stiftelser (trusts). Utbildningsresultaten som skolorna har nått i USA har också väckt uppmärksamhet. Omvandlingen till "chartered schools" i England går snabbt. Mer än 500 offentliga secondary schools har redan utsetts att drivas som "chartered schools" eller, som det också benämns, "academies". Det innebär att var sjätte sådan skola är under sådan ombildning. I stället för affärsmöjligheter ställs pedagogisk utveckling mer tydligt i fokus.

Även den brittiska regeringen noterar resultat när olika skolsystem studeras och granskas. "Chartered schools" har nått bra kunskapsresultat i marginaliserade och fattiga områden. För Sveriges del visar internationella granskningar av skolsystemet generellt sämre resultat och ökade skillnader mellan skolor.⁹

Hela Europa – samma mönster

Land efter land i Europa visar liknande mönster. Andelen fristående skolor kan variera men den del av skolväsendet som drivs privat har sin förankring i "civilsamhället" eller "den tredje sektorn". I Italien är andelen

⁸ Chartered schools drivs i New York av bland annat den offentligt ägda organisationen Harlem Success Academy www.harlemsucces.org och i Kalifornien av Aspire, en icke vinstdrivande organisation www.aspirepublicschools.org.

⁹ Skolverket – pressmeddelande om PISA, december 2010.

elever i fristående skolor 8 procent i grundskolan. Där finns en tradition av skolor med pedagogiska alternativ och skolor i kooperativ form. Globalt är den katolska kyrkan, genom sina olika ordnar, sannolikt världens största utbildningsorganisation.

I Tyskland är andelen elever i fristående skolor 6 procent, i Frankrike 15 procent, i Österrike 12 procent.¹⁰ Generellt har länder med betydande andelar av fristående skolor haft en utveckling skild från utvecklingen i Sverige och Norden. Skolväsendet har inrättats och utvecklats i privat form inom civilsamhället men efter hand med offentlig finansiering och reglering. Lagar och annan reglering utesluter andra privata aktörer än de som driver verksamheten utan vinstsyfte.

3.2 Friskolor – med eller utan vinstsyfte?

Som redan nämnts fanns i Sverige närmare 100 friskolor när beslutet om friskolereformen togs. De var skolor med speciell pedagogik, kooperativt drivna skolor samt närmare 50 kristna och två judiska konfessionella skolor. Där fanns ett antal skolor med språklig eller etnisk inriktning samt några privata internatskolor organiserade som stiftelser.

Gemensamt för alla var att de drevs utan kommersiellt krav på vinstutdelning. Friskolereformen gav en säkrare ekonomi och gjorde att friskolorna kunde utvecklas och växa, men framförallt öppnades möjligheten till privatägda skolföretag.

Utvecklingen från 1992 och framåt kan avläsas i både ökningen av antalet friskolor, skolornas inriktning och hur stor andel av eleverna som går i friskolor.

¹⁰ Svensson, Sten (2010) *Perspektiv på skolan – om det fria skolvalets effekter på skolans likvärdighet*, Lärarförbundet
<[www.lararforbundet.se/web/ws.nsf/bilagor/26EC113BA19EEB6CC12577B600480078/\\$FILE/Kongress_2010_Perspektiv_pa_skolan_40_sid.pdf](http://www.lararforbundet.se/web/ws.nsf/bilagor/26EC113BA19EEB6CC12577B600480078/$FILE/Kongress_2010_Perspektiv_pa_skolan_40_sid.pdf)>.

Tabell 1: Antal elever

Läsår	Elever i fristående grundskola	Elever i fristående gymnasieskola
93/94	13 689	2 560
94/95	17 273	3 629
95/96	20 247	7 200
96/97	23 310	8 313
97/98	26 933	9 579
98/99	30 682	10 916
99/00	35 175	13 933
00/01	41 501	17 053
01/02	51 081	18 865
02/03	57 637	26 323
03/04	65 036	34 504
04/05	69 451	40 514
05/06	74 091	47 255
06/07	78 587	56 500

Källa: Skolverket

Fler skolor och större mångfald

De första åren utvecklades i huvudsak enligt friskolereformens intentioner. Många nya friskolor etablerades i kooperativ form som ekonomiska föreningar. Lärare, och ibland föräldrar, tog initiativ till nya små skolor, ofta med speciell pedagogisk inriktning. I byar och mindre orter gav reformen en andra chans för små skolor som kommuner inte längre ansåg sig ha råd att driva. Sambruk av lokaler, föräldraengagemang och kämpaglöd visade i många fall att det med skolpeng gick att driva en skola som kommunen hade beslutat att stänga.

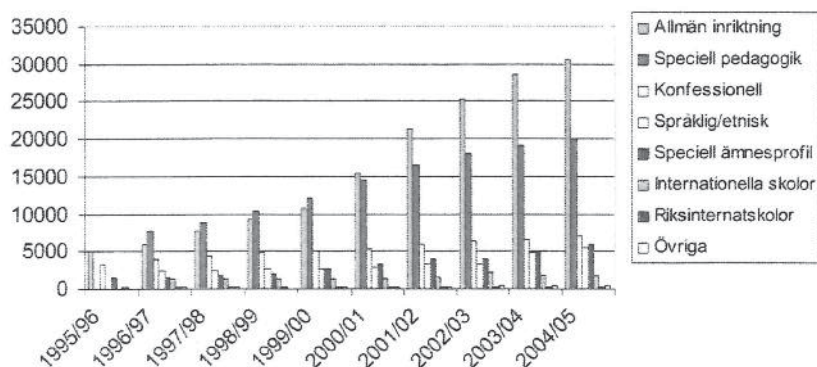
Främst i invandrartäta områden etablerades nya skolor med språklig eller etnisk inriktning samtidigt som äldre etniska och språkinriktade skolor och internatskolorna fick en säkrare ekonomi. Antalet konfessionella skolor ökade från mindre än 50 till drygt 70. Bland annat etablerades efter hand ett tiotal muslimska friskolor som fått uppmärksamhet i skoldebatten.

Friskolereformen gav också möjlighet för privatpersoner och privata företag att etablera skolor. Skillnaderna jämfört med föräldra- eller lärar-kooperativa skolor och skolor som drevs av ideella organisationer var inledningsvis små. Rektorer och lärare startade egna skolor. Även om det fanns ett privat vinstintresse var ägandet lokalt och kombinerat med ett pedagogiskt engagemang. Det amerikanska begreppet ”not-for-profit-only” beskriver rätt väl sammanvägningen av yrkesmässigt, professionellt engagemang och ekonomiska drivkrafter.

Reformens inriktning mot ökad mångfald tycktes också kunna

infrias. Många av de första årens ansökningar gällde skolor med speciell pedagogisk inriktning. Från millennieskiftet har dock ansökningar i allt högre grad kommit att gälla skolor med allmän inriktning. Friskolor med allmän inriktning dominerar därför nu, både om man räknar antal skolor och andel elever.

Tabell 2: Antal elever i fristående grundskolor med olika inriktning

Förändringen av ansökningar från speciell till allmän inriktning sammanfaller med att kommersiella företag på allvar har upptäckt skolverksamhet som en näringsgren och tagit steget in i den svenska skolan. Reformens ursprungliga syften – alternativ och mångfald – började ge vika för friskolor med bred allmän inriktning. I stället för idéstyrd blev etableringen av nya friskolor allt mer styrd av efterfrågan.

Civila samhällets aktörer och de kommersiella företagen har olika motiv och engagemang och det påverkar vilka beslut de fattar i sina respektive verksamheter.

Aktörer i civilsamhället agerar idéburet, tar initiativ för att möta sociala behov och utvecklar verksamhet som saknas. Vinst är inget primärt intresse för dem som arbetar utan vinstsyfte, även om överskott att investera i verksamheten eftersträvas, och intresset har varit svagt för att ta över existerande verksamheter.

Aktiebolag med krav på vinstutdelning har andra motiv. Verksamheten riktas mot tänkbara marknader och vinster. Intresset för att ta över verksamheter lockar mest där det finns en efterfrågan och ett stort antal elever.

De olika motiven ger också tydliga skillnader i etableringsmönster mellan idéburna och kommersiellt drivna friskolor. Skillnaderna gäller

vilka elevgrupper och behov som skolorna vänder sig till vilka typer av orter och områden som skolorna etableras i vilka åldrar som skolorna vänder sig till.

De friskolor som fanns före friskolereformen hade alla, enligt de regler som då gällde, startats för att tillgodose behov som inte tillgodosågs av den kommunala skolan. Det kunde, som redan nämnts, gälla pedagogisk, språklig eller konfessionell inriktning, men också skolformer för att möta specifika behov hos barn med olika typer av handikapp eller sjukdomar.

Antroposofernas skolor med särskild pedagogik för barn med autism är ett exempel. På gymnasienivå drivs som nämnts ytterst få skolor av civilsamhället, men de som finns vänder sig ofta till elever med särskilda behov. Exempel i Stockholm är Stadsmissionens gymnasiesärskola, Fryshusets gymnasieskola och Sociala missionens Futurum med anpassad utbildning för elever som har hoppat av andra skolor. En annan typ av behov, nämligen bristen på dagisplatser i många kommuner under 1970- och 80-talen, bäddade för föräldrakooperativa lösningar, som i sin tur har lett till kooperativ även inom grundskolan.

En andra skillnad gäller geografisk placering. Framförallt har föräldrar genom kooperativ tagit över ansvaret och startat förskolor och skolor på små orter när kommuner har beslutat att lägga ner. I storstädernas invandrartäta förorter har föreningar och kooperativ startat skolor med språklig, etnisk eller konfessionell inriktning. De kommersiella företagen har i första hand etablerat sina skolor i stadscentra eller mer välbärgade förorter.

Även när det gäller till vilka åldrar skolorna vänder sig finns skillnader. Kooperativens och föreningarnas ansökningar och etableringar har främst gällt förskolor och grundskolor – och för grundskolor ofta enbart lägre stadier. När föreningar eller föräldrakooperativ har startat en språklig, etnisk eller konfessionell skola har motivet varit att ge barnen en tryggare första start. I nästa steg finns i regel ambitionen att integrera eleverna i den allmänna skolan i grundskolans högstadium eller i gymnasieskolan. Ännu 20 år efter friskolereformen svarar civilsamhället för ytterst få allmänt inriktade gymnasieskolor.

De kommersiella skolföretagen har tvärtom i första hand etablerat gymnasieskolor.

Civilsamhället – tredje sektorn	Skolföretag med vinstsyfte
Specifika behov eller problem	Allmän inriktning
Områden utan skola	Storstäder/ förorter (rikare)
Förskola / grundskola	Gymnasieskola

Trender i friskolornas utveckling

De närmare 100 fristående skolor som fanns vid friskolereformen 1992 drevs alla utan vinstintresse av ideella eller ekonomiska föreningar eller av stiftelser. Tre år efter reformen fanns drygt 200 fristående grundskolor och ett 50-tal fristående gymnasieskolor, och cirka 2 procent av grundskolans elever gick i en friskola. Andelen var lika stor för gymnasieskolan.

Tio år senare, läsåret 2004/2005, fanns närmare 600 verksamma fristående grundskolor och cirka 250 fristående gymnasieskolor. Antalet friskolor hade i det närmaste tiodubblats. Vilka ägde och drev skolorna? Hur var fördelningen mellan kommersiella och idéburna, kooperativa driftsformer?

Bristen på statistik och studier gör det svårt att ge säkra svar. Svensk statistik bygger på att skolorna tidigare främst har styrts i offentlig regi. Det som inte varit ”offentlig” verksamhet har kort och gott bokförts som ”privat”. Internationellt finns den statistiska standarden ICNPO, *International Classification of Non-Profit Organizations*, för särskild redovisning av verksamhet som drivs privat men utan vinstsyfte.

Inom Statistiska centralbyrån, SCB, pågår sedan några år tillbaka ett arbete för att utveckla en motsvarande svensk statistik. Ännu saknas en tydlig uppdelning och i dag är det enda sättet att skilja mellan privata verksamheter med respektive utan vinstsyfte att gå efter organisationsformen.

Kommersiella företag med vinstsyfte drivs i regel som aktiebolag och i vissa fall som handelsbolag eller enskild firma. Det gäller också för skolverksamhet. Friskolor som drivs utan vinstutdelning är i regel registrerade som ideell eller ekonomisk förening (för brukar- och konsumentkooperativ), stiftelse eller trossamfund. Men uppdelningen är inte glasklar. Det händer till exempel att en ideell organisation väljer att driva verksamheten som aktiebolag trots att den drivs utan kommersiellt vinstsyfte. Möjligheten att registrera verksamhet som ”aktiebolag utan vinstsyfte” utnyttjas tyvärr i ytterst få fall.

Organisationsformen ger därför inte en helt exakt bild av fördelningen mellan fristående skolor som drivs med eller utan vinstsyfte men är det som finns tillgängligt för att se trender.

När reformen beslutades drevs alla friskolor i någon av de organisationsformer som inte har vinstsyfte. Sedan är trenden att allt fler skolor ägs av aktiebolag. Läsåret 2004/05 drevs mer än hälften, 52 procent, av landets friskolor av aktiebolag. Fördelningen mellan civilsamhällets organisationsformer var: ideell förening 15 procent, stiftelse 14 procent och kooperativ i form av ekonomisk förening 14 procent. Några få skolor drevs som enskild firma eller handelsbolag.¹¹

Fyra år senare, läsåret 2008/09, var fördelningen aktiebolag 64 procent, ideell förening, stiftelse och ekonomisk förening och övriga (som enskild firma eller handelsbolag) 11 procent vardera.. Utvecklingen är tydlig, men det som beskrivs är utvecklingen av antal skolor – skolornas storlek varierar.

Statistiken över antalet sysselsatta i olika organisationsformer ger en annan och bättre bild av vilka av friskolorna som drivs med respektive utan vinstsyfte. Vad har hänt under de senaste fyra åren och vart är friskolesektorn på väg?

SCB:s arbetsmarknadsstatistik, RAMS, redovisar antalet sysselsatta i skilda organisationsformer i skolväsendets olika grenar. Inom vilka organisationsformer ökar, stagnerar eller minskar verksamheten? Statistiken anger fördelningen av sysselsättning och inte fördelningen av elevantal, vilket bör påpekas eftersom lärartätheten varierar rätt kraftigt mellan olika driftsformer.

Statistiken visar även hur sysselsättningen inom skolan fördelas mellan fristående enheter och koncerner. Internationellt riskkapital har tagit över en betydande del av friskolorna. Den utvecklingen kan också avläsas i statistiken i antal sysselsatta i utländskt kontrollerade bolag.

Lsåret 2004/2005 vägde det nästan jämnt mellan aktiebolagen och civilsamhället när det gäller antalet skolor. Vad har sedan hänt med de fristående skolorna? Sysselsättningsstatistik för åren 2006–2009 visar förändringar inom de olika skolformerna.

¹¹ Skolverket (2007) Skolor som alla andra.

Förskolan och Lex Pysslingen

Den politiska kontroversen om privata driftsformer startade i förskolan. Bristen på dagisplatser under 1970- och 80-talet bäddade för kooperativa lösningar när föräldrar eller personal startade egna dagis. Företaget Pysslingen, som ägdes och stöttades av kylskåpsjätten Electrolux, tog i början av 1980-talet det första initiativet för att starta kommersiellt drivna förskolor i bolagsform. Det blev en landsomfattande debatt och en vänstermajoritet i riksdagen beslutade 1985 om en Lex Pysslingen, som förbjöd fristående förskolor med vinstsyfte.

Pysslingen startade ändå några förskolor via uppgörelser med arbetsledningar. 1991 upphävde en borgerlig regering förbudet och Pysslingens verksamhet har sedan dess expanderat med verksamhet i förskola och grundskola. Företaget växer via förvärv och omsätter nu nära 1 miljard kronor, har cirka 2 000 anställda och ägs sedan 2009 av det danska riskkapitalbolaget Polaris Private Equity.¹²

Lex Pysslingen och behoven av dagisutbyggnad gav dock rum och en stark ställning inom förskolan för främst kooperativ men även för ideella föreningar och stiftelser. Jämfört med andra sektorer under privatisering svarar aktörer utan vinstsyfte för en mycket stor andel av de fristående förskolorna.

År 2009 arbetade cirka 22 000 personer i fristående förskolor och cirka 100 000 arbetade i kommunala förskolor. Andelen privat sysselsatta var 18 procent. Av de privat anställda arbetade något mer än hälften i någon av civilsamhällets organisationsformer. Sysselsättningen i kooperativa förskolor har ökat något även under senare år och är i stort sett oförändrad i förskolor som drivs av ideella föreningar, trossamfund eller stiftelser.

Det är främst i de kommersiella bolagen som sysselsättningen nu ökar.¹³ Ökningen där motsvarar i stort sett minskningen i de kommunala förskolorna sedan 2006. Enligt statistiken för 2009 var det ingen inom förskolan som var anställd i ett utlandskontrollerat bolag, men samma år tog danska bolaget Polaris över Pysslingen AB.

¹² www.pysslingen.se samt Pysslingshistoria, Pysslingen AB 2006.

¹³ SCB – RAMS, registerbaserad arbetsmarknadsstatistik.

Tabell 3: Förskola – antal sysselsatta i privata enheter

	Aktiebolag	Fysiska personer Kommandit Handelsbol.	Ekonomiska föreningar	Ideella organisationer Trossamfund	Stiftelser
2006	6 763	909	7 872	2 139	600
2007	7 602	993	8 085	2 140	635
2008	8 534	1 144	8 198	2 150	703
2009	9 550	1 254	8 338	2 153	664

3.3 Grundskolan

Cirka 9 procent av de som år 2009 arbetade i landets grundskolor var anställda i en friskola. Den mest markanta förändringen sedan 2006 är minskningen i kommunala grundskolor. Där har antalet anställda minskat med cirka 15 000, medan antalet anställda i fristående grundskolor har ökat med enbart cirka 3 000.

Liksom inom förskolan är fördelningen i sysselsättning mellan de privata organisationsformerna rätt stabil. Antalet anställda har ökat i alla privata organisationsformer utom enskilda firmor, men ökningen sker främst i bolagen och där främst i koncernföretagen genom uppköp och nyetablering. Drygt 8 700 arbetade år 2009 i grundskolor som drevs av privata aktiebolag och hälften av dem i koncernbolag. Statistiken fångade ännu inte upp att de internationella riskkapitalbolagen hade tagit steget in i grundskolan. Endast ett fåtal registrerades år 2009 som sysselsatta i utlandskontrollerade bolag.

Tabell 4: Grundskola – antal sysselsatta i privata enheter

	Aktiebolag	Fysiska personer Kommandit Handelsbolag	Ekonomiska föreningar	Ideella organisationer Trossamfund	Stiftelser
2006	6 341	99	2 055	1 982	2 882
2007	7 079	93	2 249	2 007	3 039
2008	7 928	88	2 329	2 062	3 127
2009	8 737	72	2 375	2 214	3 176

3.4 Gymnasieskolan

Av drygt 55 000 anställda i landets gymnasieskolor arbetade år 2009 drygt 9 000, cirka 17 procent, i de fristående gymnasieskolorna. Antalet anställda i kommunala gymnasier har minskat med cirka 2 000 sedan 2006, medan antalet anställda i de fristående gymnasieskolorna har ökat

från knappt 6 000 till drygt 9 000. Som redan har nämnts drivs de allra flesta fristående gymnasieskolorna av de kommersiella företagen. Hela ökningen av antalet privat anställda – från cirka 4 250 år 2006 till drygt 7 600 år 2009 – har skett i bolagen, och koncentrationen till stora enheter är mycket tydlig. Nära 5 000 hade år 2009 anställning i ett svensk koncernbolag och 1 300 i någon av de utlandskontrollerade koncernerna. År 2011 bör förhållandena efter de senaste köpen vara i stort sett de omvända.

Endast 1 300 arbetade år 2009 i gymnasieskolor som drevs som fristående lokala bolag. Antalet anställda i gymnasieskolor som drivs av ideella organisationer och stiftelser ökade något från år 2006 till år 2009 medan antalet anställda i skolor som drivs i kooperativ form halverades från en låg nivå.

Tabell 5: Gymnasieskolor – antal sysselsatta i privata enheter

	Aktiebolag	Fysiska personer Kommandit Handelsbol	Ekonomiska föreningar	Ideella organisationer Trossamfund	Stiftelser
2006	4 240	58	138	337	1 098
2007	5 440	65	79	391	1 144
2008	6 668	36	87	384	1 222
2009	7 628	40	75	381	1 232

3.5 Folkhögskolorna – i den icke-vinstdrivande sektorns organisationsformer

Folkhögskolor och studieförbund har utvecklats som folkrörelsernas egna utbildningsverksamheter. Folkhögskolorna har linjer som ger gymnasiekompetens och behörighet till högskoleutbildning. I många fall ger skolorna en andra chans till elever som hoppat av från tidigare utbildning.

År 2009 fanns närmare 14 000 anställda i folkhögskolor och studieförbund. De allra flesta, närmare 12 000, var privat anställda. Cirka 1 800 arbetade i offentligt drivna folkhögskolor – i de allra flesta fall landstingsägda. Alla fristående folkhögskolor drivs som ekonomisk förening, ideell organisation, trossamfund eller stiftelse. Samtliga organisationsformer redovisar en viss minskning av antalet anställda från år 2006 till 2009.

Tabell 6: Folkhögskolor – antal sysselsatta i privata enheter

	Aktiebolag	Fysiska personer Kommandit Handelsbol	Ekonomiska föreningar	Ideella organisationer Trossamfund	Stiftelser
2006	0	2	253	2 662	1 247
2007	0	3	262	2 626	1 197
2008	0	5	250	2 498	1 156
2009	0	6	250	2 417	1 131

3.6 Översikt av utvecklingen inom skolområdet

Jämförelsen mellan fristående skolor med skilda organisationsformer visar följande:

1. Antalet sysselsatta i fristående skolor som drivs i ett bolag är fortfarande ungefär lika många som i de som drivs med en organisationsform utan vinstsyfte.
2. De kommersiella bolagen har i högre grad etablerat gymnasieskolor, medan kooperativen, de ideella föreningarna och stiftelserna har sin verksamhet i förskola och grundskola och i folkhögskolor.
3. De kommersiella aktiebolagen växer och sysselsättningen där ökar inom alla skolformer.
4. Antalet sysselsatta i internationellt ägda skolbolag har ökat snabbt – främst inom gymnasieskolan. Några av de stora friskolekoncernerna, som Baggium, Pysslingen, John Bauer och Academedia, har under senare år köpts upp av internationellt riskkapital.¹⁴ Företaget Pysslingen som köptes av riskkapital år 2009 uppges enligt Sveriges Radio redan vara till salu.
5. I folkhögskolor och studieförbund, den icke-vinstdrivande sektorns ”egna” former för utbildning, minskar antalet anställda. Minskningen sedan år 2006 är störst, nära 10 procent, i folkhögskolorna men även inom studieförbunden har antalet anställda minskat.

Den följande tabellen visar hur ”marknadsandelarna” för de kommersiella skolbolagens (med vinstsyfte) och de ideburna skolformerna (utan vinstsyfte) har förändrats från 2006 till 2009.

¹⁴ Cervenka, Andreas (2011) ”Systematiska uppköp av vård, skola och omsorg” *Svenska Dagbladet.se* 9 mars <www.svd.se/naringsliv/skattepengar-lockar-riskkapitaljattar_5992389.svd>.

Tabell 7: Fördelning av privat sysselsättning mellan privata bolag och icke-vinstdrivande organisationer i olika skolformer år 2009 jämfört med 200

	Aktiebolag och övriga bolag	Procent %	Den icke-vinstdrivande sektorns organisationsformer	Procent %
Förskola år 2009	10 804	49,2	11 155	50,8
<i>motsv år 2006</i>	7 672	42,0	10 611	58,0
Grundskola år 2009	8 809	53,1	7 765	46,9
<i>motsv år 2006</i>	6 440	48,2	6 919	51,8
Gymnasieskola år 2009	7 668	82,0	1 688	18,0
<i>motsv år 2006</i>	4 298	73,2	1 573	26,8
Folkhögskolor år 2009	0	0	3 798	100
<i>motsv år 2006</i>	0	0	4 162	100
Studieförbund år 2009	200	2,5	7 811	97,5
<i>motsv år 2006</i>	201	2,5	8 010	97,5

3.7 Har målen för friskolereformen 1992 uppfyllts?

Valfrihet var huvudskälet för friskolereformen 1992, men i den proposition som regeringen och skolminister Beatrice Ask lämnade till riksdagen fanns även andra motiv:

- Det skulle växa fram en mångfald av olika profiler och pedagogiska metoder. Det skulle bli fler skolor med en särskild pedagogik eller skolor som har en konfessionell inriktning.
- En stimulerande tävling mellan olika skolor med olika inriktning och olika ägandeformer skulle bidra till att höja kvaliteten inom hela skolväsendet.
- Det var föräldrakooperativ, speciella ämnesprofiler eller nedläggningshotade glesbygdsskolor som skulle få en ny chans i ny regi.
- Det fria valet skulle också skapa bättre incitament för kostnadseffektivitet och en mer effektiv resursanvändning inom det samlade skolväsendet.¹⁵

Förhoppningar och mål som angavs i regeringens proposition och debatten inför beslutet var:

- större variation och mångfald – skolor med nya profiler
- fler och mindre skolor

¹⁵ Regeringens proposition Valfrihet och fristående skolor (1991/92:95).

- högre kvalitet och bättre kunskapsresultat
- nya pedagogiska metoder
- lägre kostnader.

En utvärdering behövs för att se om de mål som sattes upp år 1992 har infriats.

Variation och mångfald?

Före beslutet 1992 var profilering ett villkor för rätten att starta en fristående, alternativ skola, och under hela 1990-talet gällde också de flesta nya ansökningar friskolor med speciell inriktning. Utvecklingen stämde överens med friskolereformens syfte att uppnå större variation och mångfald i utbudet av utbildningar.

Efter millennieskiftet har ansökningarna för nya friskolor i allt högre grad gällt skolor med allmän inriktning, samtidigt som de kommunala skolorna efter hand kommit att erbjuda allt fler profiler och inriktningar.

Fler fristående skolor har allmän inriktning samtidigt som inslaget av profilutbildning i de kommunala skolorna ökar. Det konstaterade Skolverket redan i en jämförelse 2006.¹⁶

Efter reformen finns betydligt mer variation och mångfald än före – och det gäller både kommunalt drivna skolor och friskolorna. Frågan är vad som är orsak – är det reformen och en ökad konkurrens som drivit fram profileringen även bland de kommunala skolorna? Och vad blir resultatet? Det gäller också att ha ett vakande öga över hur profilering och program utvecklas.

Profileringen har nu blivit så vid och antalet alternativ så många att det inte längre är möjligt att hålla reda på alla olika profiler och specialiteter. Från år 2006 redovisar Skolverket inte längre inriktningar som språklig/etnisk, speciell pedagogik eller ämnesprofil för de fristående grundskolorna. Med undantag för skolor med waldorfpedagogik, konfessionella skolor, internationella skolor och riksinternat redovisas nu alla skolor som skolor med allmän inriktning. I det ”allmänna” finns

¹⁶ Nyhetsbrev från Skolverket (2006) Fristående och kommunala skolor allt mer lika , / februari <www.skolverket.se/sb/d/1301/a/5516>.

dock en mycket stor variation och många olika profiler i både friskolor och kommunala skolor.

Fler och mindre skolor?

Friskolereformen skulle också ge en ny chans till annars nedläggningshotade små skolor och bädda för fler och mindre skolor. Många kommunala skolor hade också koncentrerats och byggts allt större av ekonomiska skäl och för att få elevunderlag till allt fler linjer och program.

Friskolorna har inneburit mindre enheter. Läsåret 2010/11 drivs 16 procent av landets grundskolor som friskolor, men där går endast 10 procent av eleverna. De kommunala skolorna är följaktligen genomsnittligt större men skillnaden blir mindre. Sedan millennieskiftet minskar det genomsnittliga elevantalet i kommunala skolor medan det ökar i friskolorna. Kommunala grundskolor har för närvarande i genomsnitt cirka 200 elever, och genomsnittet för fristående grundskolor är cirka 140 elever.

Tabell 8: Grundskolornas storlek – genomsnitt för kommunala respektive fristående grundskolor

År	2010	2009	2008	2007	2006	2005	2004	2003	2002	2001	2000	1999	1998	1997	1996	1995	1994	1993
Kommunala skolor	201	202	200	203	207	213	217	219	218	219	217	214	210	205	201	196	192	189
Fristående skolor	142	135	132	136	131	127	123	117	109	108	99	95	93	91	88	85	80	83

Skillnaderna i elevantal är dock stora både i friskolor och kommunala skolor. Den fortsatta utvecklingen kommer att påverkas starkt av variationer i årskullarnas storlek. Sverige är inne i en fas av minskat totalt antal elever. I grundskolan har en stor minskning redan skett. Vid millennieskiftet hade Sverige något över en miljon grundskolelever. Läsåret 2010/11 är antalet under 900 000.¹⁷

För grundskolan sammanföll starten av friskolor med att antalet elever ökade från år till år. Totala antalet grundskolor ökade från drygt 4 800 år 1993 till som högst nära 5 100 år 2002. Nu har utvecklingen vänt och starten av nya friskolor kompenserar inte längre för nedlägg-

¹⁷ Antal grundskolelever 2001/2002 var 1 062 000. 2009/2010 fanns 892 000 grundskolelever. Skolverket.

ningen av de kommunala. År 2010 var totala antalet grundskolor något över 4 600.¹⁸

Relationerna i gymnasieskolan när det gäller skolstorlek är likartade. Nära hälften av landets totalt drygt 1 000 gymnasieskolor är friskolor, men enbart en fjärdedel (24 procent) av landets 386 000 gymnasieelever går där. De fristående gymnasieskolorna har i genomsnitt cirka 180 elever medan genomsnittet för de kommunalt drivna gymnasieskolorna är cirka 250.

För gymnasieskolans del har övergången till mindre årskullar och ett totalt lägre elevantal just inletts. Läsåret 2009/10 nådde antalet gymnasieelever en toppnotering på strax över 400 000. Ett år senare har antalet gymnasieelever minskat med 9 000, och det är bara början. Minskningen kommer att fortsätta till ett lägsta antal under 300 000 år 2016.¹⁹ Trots att eleverna blir färre blir skolorna fler. Inför läsåret startades 67 nya gymnasieskolor medan 28 skolor lades ner. Hela minskningen av antalet elever motsvarar minskningen av antalet elever till yrkesprogrammen i de kommunala gymnasierna.²⁰

Demografien har stor betydelse för skolans arbetsvillkor och kräver anpassning, främst för kommunerna men också från friskolorna. Konkurrensen mellan skolor kommer att skärpas.

Högre kvalitet och bättre kunskapsresultat?

Men hur är det med skolans kvalitet och resultat? Har friskolorna skapat en sådan ”stimulerande tävlan mellan olika skolor, med olika inriktning och ägandeformer”²¹ att kvaliteten har höjts inom hela skolväsendet? Tyvärr inte. Utgångsläget när beslutet om reformen togs var relativt gott. Svenska elever låg högt eller mycket högt i de jämförande internationella studierna. Nu anger mätningar och internationella jämförelser successivt allt sämre resultat.

Internationella studier granskar och jämför skolsystem i olika länder

¹⁸ Exakta antal grundskolor år 1993: 4 818, år 2002: 5 093, år 2010: 4 621 (enligt Skolverket.se).

¹⁹ Skolverket (2010) *Konkurrensen om eleverna* <www.skolverket.se/publikationer?id=2394>.

²⁰ Pressmeddelande (2011) *Rekordmånga gymnasieskolor trots kraftig elevminskning*, 24 januari, Skolverket.

²¹ Regeringens proposition Valfrihet och fristående skolor (1991/92:95) sid 9.

genom att mäta hur elever når viktiga kunskapsmål. Pisa-studierna, OECDs Programme for International Students Assessment, är en av de mest etablerade jämförelserna. Det som mäts är 15-åringars läsförståelse, kunskaper i matematik och naturkunskap. Mätningar har gjorts sedan år 2000 och resultaten för Sveriges del har för varje mätning blivit allt sämre. I den Pisa-rapport som redovisades i början av år 2011 hade Sverige tagit ytterligare steg nedåt.

En annan internationell studie, Timms, kontrollerar och jämför under sista året i gymnasieskolan elevers kunskaper i matematik och fysik. Den senaste studien, Timms 2008, redovisades 2009 och pekade på kraftigt försämrat resultat för svenska elever. Andelen elever som inte nådde upp till medelnivå i matematik hade i det närmaste fördubblats.²²

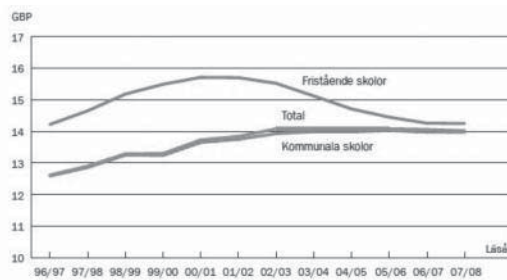
Varför blev resultaten inte bättre? Friskolereformens ”stimulerande tävlan” skulle ju ge bättre utbildningskvalitet och ökade kunskaper. Kontroversen om de fristående skolorna får här ytterligare inslag. Ett ”svarte petter-spel” pågår, där skilda intressenter pekar ut sina respektive orsaker. De som inte gillade friskolereformen söker förklaringar där. De som har ifrågasatt kommunaliseringen av skolan anger den som orsak. En tredje debattlinje talar om ”flumskola” och hittar orsaken i de pedagogiska reformer som är inriktade på självständigt arbete, grupparbeten och ny teknik. Går det att reda ut härvan av förklaringar?

Friskolornas förespråkare har rätt länge kunnat hävda att skolornas genomsnittligt högre betyg bevisar att problemet inte finns där. Det som, enligt deras mening, saknas är bättre spridning av friskolornas framgångsrecept till kommunala skolor eller ännu hellre en ännu snabbare privatisering och fler friskolor.

Argumenten enligt den linjen börjar dock försvagas. I gymnasieskolan har skillnaderna i betygsgenomsnitt mellan friskolorna och de kommunala skolorna för varje år blivit mindre och är nu närmast försumbar. Friskolornas genomsnittliga betygspoäng har successivt minskat. År 2010 var betygsgenomsnittet 14,2 för friskolorna och 14,0 för kommunala gymnasieskolor.

²² Svensson, Sten (2010) *Perspektiv på skolan – om det fria skolvalets effekter på skolans likvärdighet*, Lärarförbundet.
<[www.lararforbundet.se/web/ws.nsf/bilagor/26EC113BA19EEB6CC12577B600480078/\\$FILE/Kongress_2010_Perspektiv_pa_skolan_40_sid.pdf](http://www.lararforbundet.se/web/ws.nsf/bilagor/26EC113BA19EEB6CC12577B600480078/$FILE/Kongress_2010_Perspektiv_pa_skolan_40_sid.pdf)>.

Tabell 9: Genomsnittlig betygspoäng (GBP) för elever som erhållit slutbetyg i gymnasieskolan läsåren 1996/97–2007/08, redovisat per huvudman

Vad har hänt? Föräldrarnas utbildningsnivå är en av de starkaste faktorerna bakom elevers resultat i skolan. En förklaring till utjämnningen av betygen skulle kunna vara att friskolornas efter hand bredare rekrytering gör att friskolornas elever i ökad grad har en familjebakgrund mer lik elevernas i den kommunala skolan. Likaså har fristående gymnasieskolor idag fler yrkesinriktade program. Fortfarande har en betydligt större andel av friskolornas elever föräldrar med eftergymnasial utbildning.

En studie från 2008 angav att mer än hälften (55 procent) av föräldrar till friskolornas elever i grundskolan hade sådan utbildning mot strax under 40 procent för elever i kommunala grundskolor.²³ Undersökningar av gymnasieskolan visar liknande skillnader. Men då andelen elever i fristående skolor fortfarande är låg kan vi konstatera att den stora majoriteten föräldrar med eftergymnasial utbildning fortfarande har sina barn i en offentlig skola.

En annan förklaring till att betygsnivån har jämnats ut skulle kunna vara att tillsynen har skärpts och minskat utrymmet för ”betygsinflation” som konkurrensmedel. Det är hypoteser utan säkra svar.

Mer säkra svar ger däremot granskningar av hur elever från olika skolor klarar sin studiegång och studier på nästa nivå. Även när skillnaden i gymnasiebetyg var större mellan kommunala skolor och friskolor konstaterade Skolverket att elever i kommunala gymnasieskolor i högre grad

²³ Skolverket (2009) Lägesbedömning.

slutförde utbildningen inom de planerade tre åren. Genomströmningen, även det ett politiskt eftersträvat mål, var bättre.

En granskning av elever som slutfört gymnasieutbildning i jämförbara program vid kommunala respektive fristående skolor visar att en något högre andel av elever från de kommunala skolorna når grundläggande behörighet till universitet och högskola.²⁴

Frågan om resultat bör kanske inte granskas mot enbart enskilda skolor. Uppdelade och socialt segregerade skolsystem ger sämre resultat, främst för elever med svag utbildningsbakgrund, men effekterna av segregation är negativa för alla. Sedan är frågan vad som orsakar segregationen inom skolan.²⁵ Den tunga faktorn är antagligen den sociala segregationen i boendet, men en negativ effekt av valfriheten är att den förstärker uppdelningen och segregationen inom skolan.

Frågorna om utbildningskvalitet och resultat är komplexa. Det enda säkra är att Sverige står inför växande problem om inte skolan och elevernas kunskapsnivå snart börjar utvecklas åt rätt håll.

Nya pedagogiska metoder

Grunden för bättre resultat och kunskap är bra pedagogik. Få, förutom affärsmän och mycket nyliberalt inriktade politiker, gör nu resor i Sverige för att studera skolväsendet. Studieresor med det syftet går nu hellre till Finland. Finska skolelever är nämligen de enda från Europa som i de internationella kunskapsmätningarna hävdar sig i konkurrens med elever från Kanada och från Sydkorea, Singapore och Hongkong och andra nya tillväxtekonomier i Ostasien.

Vad gör man i Finland som vi inte gör i Sverige? 98 procent av Finlands grundskolelever går i offentligt drivna skolor. Övriga 2 procent går i någon av landets 60 fristående grundskolor som enligt lag enbart får drivas utan vinstsyfte av föreningar eller stiftelser. Andelen i Finland är med andra ord rätt lika de som gällde i Sverige före friskolereformen 1992.

Hur är det med kommunaliseringen i Finland? Ytligt sett är villkoren i det avseendet också rätt lika. Även i Finland har centralstyrningen

²⁴ Pressmeddelande (2007) *Betygspoängen minskar vid fristående skolor*. Skolverket, 19 december.

²⁵ Hanuscheck, Erik & Wössmann, Ludger (2005) *Does Educational Tracking Affect Performance and Inequality?* <www.zew.de/en/publikationen/dfgflex/WOESSMANN%20Paper.pdf>.

minskat och mer av ansvaret för skolan har förts till lokal nivå.²⁶

Skillnaden mellan Finland och Sverige tycks mer handla om pedagogik, lärarroll, motivation och formerna för decentralisering. Sverige har satsat på konkurrens mellan skolorna men har sedan lång tid haft svårt att fylla platser i lärutbildningen. I Finland är det konkurrens inom lärarutbildningen och urval av lärare. Antalet sökande per plats på lärarutbildningen varierar mellan fem och tio. Läraryrket har prestige och högt anseende.

En internationell studie av Mc Kinsey & Company söker förklaringar till varför länder lyckas utveckla och förändra sina skolsystem och få fram allt bättre resultat.²⁷ Studien täcker många typer av länder och utgår från ländernas olika utgångslägen för att hitta skillnader i metod och framgångsrecept.

I länder med få lärare eller lärare med svagt ämneskunnande pekar studien på att manualer, tekniska hjälpmedel som utmanar elever till självständigt arbete enskilt eller i grupp kan vara viktiga första trappsteg i utvecklingen av ett bättre presterande skolsystem. Men det gäller skolsystem som startar från mycket låg nivå.

Belysande exempel ges från bland annat Ghana i Afrika och delstaten Madhya Pradesh i Indien. Utmaningen har varit att nå bättre resultat trots stor brist på utbildade lärare. I Singapore, som på några årtionden har gått från ett mycket svagt skolsystem till att ha skolor och elever med toppresultat, berättar en av de ansvariga för skolväsendet om hur man 1980 inrättade ett särskilt institut för att centralt ta fram stöd- och undervisningsmaterial:

För varje lektion skapade vi en lektionsplan, en lärarmanual, en elevarbetsbok och en aktivitet, ett experiment eller en video för att inleda lektionen.

Efter 15 år lade Singapore dock ner sitt institut för stödmaterial. Föreskrifter och mallar var inte längre några lämpliga hjälpmedel när skolsystemet skulle utvecklas vidare till nästa högre nivå.

²⁶ Björnsson, Mats (2008) *Privat och offentligt. Fristående skolor i andra länder*, Skolverket, s 33 och framåt.

²⁷ McKinsey & Company (2007) *How the world's best-performing school systems come out on the top*. <www.mckinsey.com/App_Media/Reports/SSO/Worlds_School_Systems_Final.pdf>.

Det är också huvudtesen i den globala studien av skolsystem: Ju bättre resultat som nås desto viktigare är det att skolor och lärare har flexibilitet och frihet att möta varje klass och varje enskild elevs behov av instruktion och stöd. Då gäller det att ge skolor och lärare mer flexibilitet, frihet och ansvar. På liknande sätt beskrivs decentraliseringen i Finland och förklaringen till framgångarna för den finska skolan.²⁸

McKinseys slutsatser och arbetssättet i Finland tål att funderas över när de stora kommersiella skolföretagen i Sverige anger hur de med centralstyrd pedagogik och standardiserade lektionsmaterial effektiviserar, sparar tid och gör det möjligt att driva skolor med färre lärare.²⁹

3.8 Lärarrollen, lärartäthet och behörighet

Utbildning och skolverksamhet är personalintensiv Ett riktmärke är att en skolas personalkostnad utgör cirka 75 procent av totalkostnaden. Möjligheten att spara utgifter och effektivisera ligger därför i huvudsak på personalkontot.

Det är lägre kostnader för personal som ger utrymme till vinster för de kommersiella skolföretagen. Den nya skollag som träder i kraft den 1 juli 2011 ställer skärpta krav på friskolorna för till exempel skolhälsovård och bibliotek. Därmed försvinner några av de alternativa möjligheter som tidigare har funnits för att spara in kostnader jämfört med de kommunala skolorna, vars kostnader i sin tur styr ersättningen till friskolorna.

Regeringen har visat intresse för att göra en utredning med bland annat uppdrag att pröva möjligheter att stoppa vinstutdelning om friskolor har brister och dålig kvalitet i verksamheten. Initiativet kan ses som svar på uppgifter om låg lärartäthet, stor andel lektioner utan lärare och andra förhållanden som har uppmärksammats, främst i friskolor som drivs kommersiellt i koncernform.

Frågan om lärartäthet är också ett belysande exempel på hur statistik

²⁸ Ibid.

²⁹ www.kunskapskolan.se samt Svensson, Sten (2010) Perspektiv på skolan – om det fria skolvalets effekter på skolans likvärdighet, Lärarförbundet.
<[www.lararforbundet.se/web/ws.nsf/bilagor/26EC113BA19EEB6CC12577B600480078/\\$FILE/Kongress_2010_Perspektiv_pa_skolan_40_sid.pdf](http://www.lararforbundet.se/web/ws.nsf/bilagor/26EC113BA19EEB6CC12577B600480078/$FILE/Kongress_2010_Perspektiv_pa_skolan_40_sid.pdf)>.

slår fel när kategoriindelningen är för grov. Skolverkets statistik för läsåret 2010/11 anger fortsatt stora skillnader i lärartäthet mellan kommunala och fristående skolor.

I grundskolan finns, enligt statistiken, nu 8,3 lärare per 100 elever i de kommunala skolorna – att jämföra med 7,7 i de fristående grundskolorna. I gymnasieskolan är skillnaden större. Kommunala gymnasieskolor har i genomsnitt 8,4 lärare per 100 elever jämfört med 7,0 i friskolorna.³⁰

Den grova uppdelningen mellan friskolor och kommunala skolor tar dock inte hänsyn till skillnaderna mellan olika typer av friskolor. Lärarförbundet redovisar i en rapport vad som döljer sig bakom friskolornas genomsnitt.

Med statistik uppdelad efter organisationsform varierar lärartätheten i de fristående grundskolorna:

Aktiebolag, enskilda företag	6,8 lärare per 100 elever
Ideella organisationer (utan vinstsyfte)	8,6 lärare per 100 elever
Stiftelser (utan vinstsyfte)	8,0 lärare per 100 elever

Även om man tar hänsyn till skolornas elevantal är resultatet likartat. Små skolor har fler lärare per elev, men skillnaden finns kvar mellan skolor som drivs som aktiebolag och i övriga organisationsformer.³¹

Jag fann en mycket tydlig skillnad mellan friskolor som drivs med vinstsyfte och de som inte har det syftet. Min slutsats är att det är vinstkravet i sig som förklarar den lägre lärartätheten, kommenterar Lärarförbundets utredare Sten Svensson.³²

Även mellan skolor som drivs i bolagsform är skillnaderna stora. Skolkoncernerna har betydligt lägre lärartäthet än genomsnittet för aktiebolagen. Koncernen Kunskapsskolan redovisar till exempel 5,9 lärare

³⁰ PM (2011) *Pedagogisk personal i skola och vuxenutbildning läsåret 2010/11*, Skolverket, 5 april.

³¹ Svensson, Sten (2010) *Perspektiv på skolan – om det fria skolvalets effekter på skolans likvärdighet*, Lärarförbundet.

<[www.lararforbundet.se/web/ws.nsf/bilagor/26EC113BA19EEB6CC12577B600480078/\\$FILE/Kongress_2010_Perspektiv_pa_skolan_40_sid.pdf](http://www.lararforbundet.se/web/ws.nsf/bilagor/26EC113BA19EEB6CC12577B600480078/$FILE/Kongress_2010_Perspektiv_pa_skolan_40_sid.pdf)>.

³² Helte, Stefan (2010) "Lägst lärartäthet i friskolekoncerner" *Lärarnas Nyheter*, 20 oktober <www.lararnasnyheter.se/lararnas-tidning/2010/10/20/lagst-larartathet-friskolekoncerner>.

per 100 elever och koncernen Vittraskolorna ännu något färre, 5,6. Följaktligen är lärartätheten i de små fristående skolbolagen större än aktiebolagens genomsnitt. De små bolagen är ofta bolag av typ ”not-for-profit-only”. De ägs och drivs av rektorer eller lärare.

Lärartätheten kan vara ett trubbigt instrument, då den inte säger något om hur mycket tid varje elev har med läraren. Men det är tydligt att idéburna skolor satsar mer resurser på personal.

De kommersiella skolkoncernerna anger själva att de utvecklar och effektiviserar sin verksamhet genom att centralstyrt och i stordrift ta fram modeller och mallar för ”det som fungerar”. Arbetet sägs på det sättet bli effektivare genom att enskilda lärare spar förberedelsetid. Arbetssättet påminner om det som Singapore, enligt den tidigare nämnda McKinsey-studien redan har övergett men som nu är framgångsrecept för Ghana och andra länder under utveckling.

Motiven liknar varandra mer än vad man först vill tro. De kommersiella skolbolagen driver inte bara utbildning med färre lärare per elever. Andelen behöriga lärare är också mycket låg – i synnerhet gäller det i gymnasieskolorna, där en mycket stor andel av friskolorna drivs av kommersiella skolkoncerner. I kommunala gymnasier har 80 procent av lärarna högskoleexamen med pedagogisk behörighet medan andelen är enbart 58 procent i de fristående gymnasieskolorna. Med den utgångspunkten – vad kommer det nya kravet på lärarlegitimation att innebära – blir det bara ytterligare en politisk gest?

I grundskolan är skillnaden i behörighet något mindre. De kommunala grundskolorna har till 88 procent behöriga lärare medan friskolornas andel är 70 procent.

Någon uppdelning i lärartäthet mellan fristående skolor som drivs kommersiellt eller utan vinstsyfte finns inte. Skillnaden mellan kommunala skolor och friskolor är dock mindre på grundskolenivå, där en större andel av friskolorna drivs utan vinstsyfte. I förskolan och förskoleklasser med stor andel privata enheter utan vinstsyfte anger statistiken till och med något högre lärartäthet i förskoleklasser som drivs som fristående verksamhet.³³

³³ PM (2011) *Pedagogisk personal i skola och vuxenutbildning läsåret 2010/11*, Skolverket, 5 april.

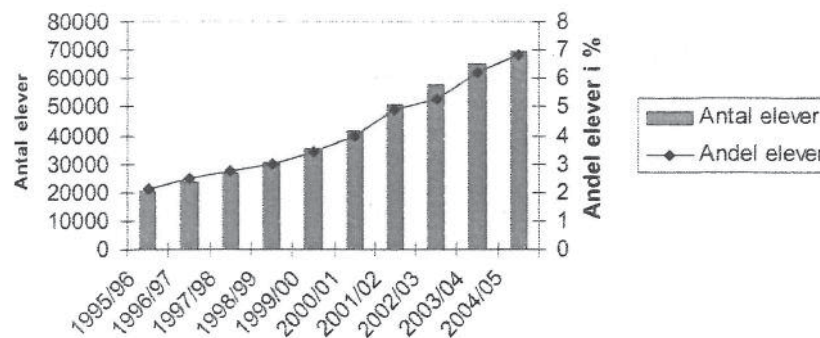
3.9 Blev kostnaderna lägre?

Som motiv för friskolereformen angav regeringen att konkurrensen eller, som det uttrycktes, ”stimulerande tävlan” skulle skapa bättre incitament för kostnadseffektivitet och en mer effektiv resursanvändning inom det samlade skolväsendet.

Nya och effektivare arbetsmetoder skulle komma att prövas och vinna spridning. Därmed torde ett större inslag av fristående skolor också ”på sikt kunna bidra till en mer effektiv resursanvändning inom det samlade skolväsendet,” skrev regeringen i sin proposition.³⁴

Tjugo år kan kanske vara ”på sikt”, men hur har det gått? Jämförelser mellan kommuners kostnad för skolverksamhet ger inte något positivt svar. Kostnaden för skolväsendet som helhet har ökat och kostnaderna per elev är i regel högre i kommuner med stor andel friskolor!³⁵

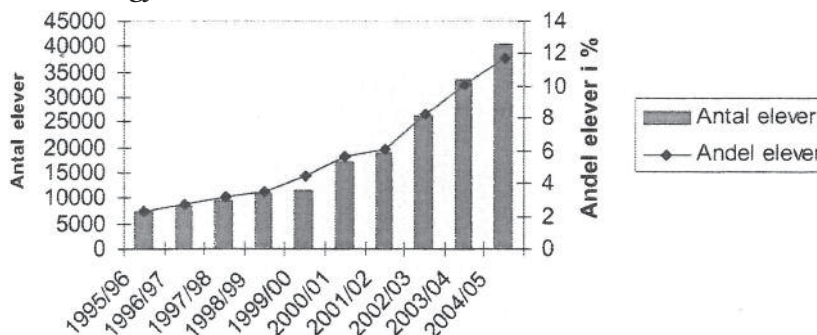
Tabell 10: Totalt antal samt procentuell andel elever i fristående grundskolor

³⁴ Regeringens proposition Valfrihet och fristående skolor (1991/92:95) sid 9.

³⁵ Lindbom, Anders red. (2007) *Friskolorna och framtiden – segregation, kostnader och effektivitet*, Skolverket.

Tabell 11: Totalt antal samt procentuell andel elever i fristående gymnasieskolor

Men är det ett tillräckligt svar? Vad är hönan och vad är ägget? Har kommunerna högre kostnader för att där finns en stor andel friskolor eller har friskolorna valt att etablera sig i kommuner med höga skolkostnader och därmed också en högre skolpeng? Vilken betydelse har det att friskolorna i högre grad har etablerats i storstadsområden?

År 2009 var kostnaden för en elev i gymnasieskolan i genomsnitt strax över 90 000 kronor och något högre i de kommunala gymnasieskolorna, 90 900, än i friskolornas 85 600. Lägst kostnad per elev bland de fristående skolorna har konfessionella gymnasieskolor, 77 000 per år och elev. Högsta kostnader per elev har de fristående internatskolorna. Även Waldorfskolorna har elevkostnader över genomsnittet, 103 000, men antalet elever är lågt. De konfessionella gymnasieskolorna respektive internatskolorna har vardera mindre än 800 elever vardera. Waldorfskolorna något fler. Allt detta enligt Skolverket.

Jämförelser av genomsnittskostnader är dock rätt meningslösa om de inte görs för samma program och typ av utbildning.

Tanken att tävlan och konkurrens skulle sänka samhällets kostnader för skolan fungerade inte som man hade tänkt. Ersättningsystemet med skolpeng skapade inga incitament. Friskolornas ersättning från kommunen baseras på en angiven andel av kommunernas kostnad per elev. Om en fristående skola klarade sin verksamhet med lägre kostnad kunde vinsten fritt disponeras. Det blev ingen kostnadskonkurrens för någon av parterna.

De närmaste åren kommer lägre elevantal att innebära hårdnande konkurrens och kamp om elever och skolpeng i både grund- och gym-

nasieskolor. Kommunerna ska då med stor sannolikhet hantera en minskning i de egna skolorna och samtidigt klara ett lagkrav att direkt erbjuda elever plats om en friskola stängs eller väljer att lägga ner. Rimligtvis kommer kommunernas kostnad per elev att öka och därmed ersättningen till de fristående skolorna.

Valfrihet förutsätter dessutom en överkapacitet i form av lediga elevplatser i alla skolor om det praktiskt ska vara möjligt att välja. Om fler elever väljer om, byter skola eller gör avbrott kostar det skolpengar både i kommunala skolor och i friskolorna.

De som inför reformen sade att den skulle leda till ett ”mer kostnadseffektivt skolsystem” borde få tillfälle att förklara sig en gång till.

Vinster i skolföretagen

– är de statistiska uppgifterna längre meningsfulla?

Mycket olika uppgifter cirkulerar om hur stora vinsterna är för de fristående skolorna. SCB:s projekt ”Finansiärer och utförare inom vård, skola och omsorg” fångar upp skillnader i offentligt finansierad verksamhet när den utförs av privata aktörer med eller utan kommersiellt vinstsyfte. Även här särskiljs olika privata aktörer genom sin organisationsform.

Verksamheten är relativt ny och bearbetningen och ”andrahandsanvändningen” av statistiskt material gör att statistiken redovisas med försening. Hittills finns bearbetade ekonomiska data för år 2007 och 2008 (redovisat hösten 2010). Data för år 2009 blir tillgängligt först hösten 2011. Åtskilligt intressant kan ändå utläsas ur det statistiska materialet som anger privata verksamheter uppdelade efter välfärds-tjänsterna för utbildning, hälso- och sjukvård samt omsorg.

I privata företag inom utbildning med huvudsaklig offentlig finansiering var avkastningen på totalt kapital 15,6 procent år 2007 och något lägre, 12,6 procent, år 2008. Omsättningen per anställd var 859 000 kronor år 2007 och något högre, 890 000 kronor, år 2008. Det är en jämförelsevis hög avkastning. För näringslivet som helhet var avkastningen för de två åren 9,8 respektive 9,0 procent.

Att svenska företag köps upp av utländska har hittills främst skett inom vård och omsorg. Vårdkoncernerna Capio, Carema, Attendo med flera ägs numera av internationella riskkapitalbolag. Gemensamt för

riskkapitalbolagen är att de belastar de uppköpta verksamheterna med så höga skuldräntor att de undviker vinst och företagsbeskattning i Sverige.

Effekten av skatteplaneringen när de stora koncernernas vinster raderas ut i boksluten kan avläsas i statistiken från SCB. År 2007 hade privata aktiebolag som är verksamma inom äldreomsorgen med huvudsaklig offentlig finansiering en avkastning på eget kapital på 13,4 procent. Ett år senare var avkastningen 5,8 procent. Samtidigt ökade omsättningen per anställd med närmare 10 procent.³⁶ Angivelser av vinstnivå för de kommersiella välfärdsföretagen förlorar mening i samma takt som företagen säljs ut till riskkapitalbolag. Ju större andel ägande av riskkapital desto lägre officiellt redovisad vinst.

Skolor som drivs ideellt och utan vinstsyfte har samma skolpeng och ersättning från kommunerna som de kommersiella skolbolagen. Skillnaderna i antal lärare per elev anger i sig att de idéburna skolorna använder mer av den lämnade skolpengen i själva verksamheten.

Men även skolor utan vinstsyfte har en liten men ändå positiv rörelsemarginal. År 2008 hade stiftelser och ideella och ekonomiska föreningar en rörelsemarginal på 2,2 procent i sina skolor att jämföra med 7,4 procent för de privata bolagen. Omsättningen per anställd, 691 000 kronor i idéburna skolor och 812 000 i de privata skolbolagen, speglar skillnaden i lärartäthet.³⁷

Riskkapital och kontinuitet

Att de svenska välfärdstjänsterna finansieras med riskkapital innebär inte bara att vinster blir obeskattade i landet. Andra kritiska frågor har lika stort och kanske större berättigande.

Kontinuitet är en viktig faktor för att utveckla kompetens och kvalitet. Skolor har också behov av kontinuitet i utveckling och ledning. Det säger också företrädare för de fristående skolorna.

³⁶ Omsättningen per anställd i privat äldreomsorg med offentlig finansiering ökade från 969 000 år 2007 till 1 047 000 år 2008, enligt SCB.

³⁷ Finansärer och utförare inom vård, skola och omsorg 2008, SCB.

Jag menar att bolag som går in i den här verksamheten måste vara väldigt långsiktiga. Man kan inte jobba med sikte på att göra exit (dvs. sälja igen) efter tre till fem år, säger Peje Emilsson, grundare och huvudägare av skolkoncernen Kunskapsskolan.

Wallenbergs Investor är delägare men själv ser Emilsson Kunskapsskolan som ett familjeföretag med ”evig” investeringshorisont.³⁸ Det är utmärkt att en av de stora skolkoncernerna avser att finnas kvar med ett långsiktigt nationellt ägande.

Men långsiktighet präglar inte internationellt riskkapital. Verksamhetsidén och uppgörelserna med dem som skjuter till riskkapitalet är tidsbegränsade. Utvidgning, förvärv och ytterligare besparingar görs med avsikt att inom några år sälja skolkoncernen vidare till ett högre pris. Närmare en fjärdedel av de svenska friskolorna är nu inne i ett första varv av sådant ägande.³⁹

De stora tidigare svenska bolagen inom privat vård och omsorg, Capio, Carema och Attendo, har redan köpts och sålts. Riskkapitalbolagen som köpte verksamheterna har redan sålt dem vidare i nästa omgång. Ägandet är kortsiktigt och för varje ny omgång pressas kostnaderna för att motivera ett högre värde vid nästa försäljning. Men det går inte göra utan att det märks. Kvalitetsbetygen för den privata äldreomsorgen har successivt sänkts.

År 2009 förvärvade ett danskt riskkapitalbolag skolkoncernen Pysslingen AB. Efter bara två år vill det danska bolaget nu sälja, enligt medierna. En stor verksamhet med förskolor och grundskolor ska åter få nya ägare. Inte enbart Pysslingen utan en stor andel av Sveriges friskolor är på väg in i samma kortsiktiga handel.

Den icke-vinstdrivande sektorns verksamheter inom skola och andra välfärdstjänster är den tydliga kontrasten till kortsiktigt ägande. Det gäller både i Sverige och i andra länder.

³⁸ Cervenka, Andreas (2011) ”För hög vinst sänker legitimiteten”, *Svenska Dagbladet.se*, 11 mars <www.svd.se/naringsliv/for-hog-vinst-sanker-legitimiteten_5997865.svd>.

³⁹ Svensson, Sten (2010) ”Riskkapitalbolagen köper upp friskolorna”, *Svenska Dagbladet.se*, 3 november <www.svd.se/opinion/brannpunkt/riskkapitalbolagen-koper-upp-friskolorna_5616209.svd>.

Vilka drivkrafter har privatiseringen i Sverige?

Friskolereformen skulle, enligt regeringens proposition, i första hand leda till fler skolor kopplade till civilsamhället. Där nämndes fler av den typ av friskolor som redan fanns, det vill säga skolor med speciell pedagogik och konfessionella skolor. Men dessutom betonade regeringen att reformen skulle öppna för föräldrakooperativa skolor, skolor med speciella ämnesprofiler och nedläggningshotade glesbygdsskolor.

TVå årtionden senare är utvecklingen annorlunda. Ökningen av antalet friskolor sker i allt högre grad i bolagens etableringar. Koncentrationen förstärks när de stora bolagen köper upp skolor som har startas och ägts lokalt.

Avstånden mellan ägande och verksamhet växer. Friskolorna skulle vitalisera skolan och stimulera ett ökat engagemang för skolan hos föräldrar. Men vilken delaktighet finns till skolor som ägs av anonymt riskkapital?

Friskolereformen skulle ge medborgarna ett ökat ansvar genom att skolor blev knutna till civilsamhället, folkrörelser, föreningar och kooperativ. Varför har utvecklingen i Sverige nu tagit en så markant annan riktning? Översikten från andra länder visade att de fristående skolorna där till helt dominerande del drivs av civilsamhället och utan kommersiellt vinstsyfte.

I de flesta länder stöds privat verksamhet utan vinstsyfte genom lagstiftning och annan reglering som begränsar eller utestänger kommersiella intressen och koncernbildning. Är det dags för Sverige att dra lärdom från andra länder och utvärdera utvecklingen i friskolorna och formerna för privatisering?

Patrik Waldenström

Rektor för Vackstanäs gymnasium. Skolan drivs av en stiftelse som bildades redan 1913. Profilen är *utbildningar för personliga tränare och inom textil design*. Patrik är även ordförande i Nätverket Idéburen skola.

4.1 Mångfald kräver nya regler

Av Pär Karlsson

Kännedomen om fristående skolor är bedrövligt låg, menar Patrik Waldenström. Det är stor skillnad på en storkoncern med vinstkrav och en liten alternativ fristående skola där drivkraften bygger på en idé och en profil. Mångfald är bra men förutsättningen är skarpa förslag och nyanserad information.

Varför startar inte fler idéburna aktörer friskolor?

– Du behöver hosta upp ett kapital, vilket inte är lätt för ett gäng kollegor med ambition och drivkraft att starta en skola. De stora skolkoncernerna har däremot stor tillgång till riskkapital. Staten borde införa ett investeringsstöd som sedan givetvis betalas tillbaka. Just nu skulle jag inte starta en fristående gymnasieskola. Marknaden är mättad och skolor läggs ner. Det finns ungefär 600 grund- och gymnasieskolor och ungefär lika många förskolor som är icke-vinstdrivande. Viktor Rydberg-gymnasiet har lyckats växa, trots att de inte är vinstdrivande.

Är det någon skillnad på om det är en icke-vinstdrivande huvudman för skolan?

– Jag anser det. Vinst är en dålig drivkraft. Det är stor skillnad om det är en privatperson som inte vill tjäna pengar eller en stor koncern med vinstkrav. Arbetsglädjen ökar om sparade pengar går tillbaka till eleverna med extra resurser jämfört med om de går till vinst.

Vackstanäs fanns långt innan friskolereformen, vad har reformen inneburit för er?

– En räddning för oss. Skolan hade lagts ner annars. Det var en lant-hushållsskola som inte hade klarat sig.

Varför har ni bildat nätverket Idéburen skola?

– Jag blev mer och mer irriterad när det pratades om vinstdrivande skolor. Problemet är att alla fristående skolor klumpas ihop oavsett organisationsform och drivkraft – vinstutdelande eller inte vinstutdelande. SCB särskiljer oss heller inte i statistiken, det är ett stort problem. Vi var tvungna att visa att idéburna skolor är ett starkt alternativ.

Går det att skapa en mångfald av huvudmän?

– Koncernbildningen kommer att öka på bekostnad av mindre ägare. Men det går att skapa regler kring begränsat ägande. Det skulle begränsa de stora skolkoncernernas massägande. Men jag är inte för begränsningar i vinstutdelning. Koncernerna stoppas inte av detta. De flyttar bara på pengarna. Kvalitetsgränser som politiker talar om är ett ytterst uddlöst vapen. Skolmarknaden är ingen normal marknad. Kunden väljer och kommunen betalar. Du kan formellt inte neka elever men du kan marknadsföra dig och organiseras så att du riktar dig mot vissa grupper. Du kan heller inte utesluta personer med ADHD eller dyslexi. Men om själva grundpedagogiken utgår från självständighet blir det svårt för dessa elever.

Eva-Britt Lilja Rönnholm

Rektor på Skarpnäcks fria skola – en liten personal- och föräldrakooperativ grundskola i Skarpnäck med cirka 90 elever från förskoleklass till och med årskurs 9.

4.2 Den lilla skolan med den stora ambitionen

Av Pär Karlsson

Skarpnäcks fria skola har en verksamhet som är liten men ett engagemang som är desto större. Tankar som styr skolans inriktning är ickevåld, närkontakt och ett gemensamt driv från alla parter.

Vad var drivkraften bakom att starta skolan?

– Jag var själv inte med då, men det handlade om ett gäng pedagoger och föräldrar som ville skapa något som inte såg ut som den vanliga skolan. De var inspirerade av Non Violence Communication. Genom att lyssna på varandra och på barnen och låta dem komma till tals kan man undvika våldssituationer. Då växer en speciell stämning fram. Det utgick från en tanke om demokrati, som fortfarande är stark på skolan.

Varför har ni valt en kooperativt ägd skola?

– Vi gillar en platt organisation. Tidigare hade vi inte ens en rektor men nu är det ett krav. Som rektor har jag mycket större del av min tjänst i verksamheten och på ett helt annat sätt än brukligt. Alla på skolan gör ett viktigt jobb och känner barnen på ett helt annat sätt än i en större skola. En pedagog som brukar jobba i skolan kan hoppa in på fritids om det behövs. Vi har en jämnare könsfördelning, en närkontakt, och pedagogerna är lyhörda för eleverna. Många är medvetna och driver de här tankarna. Alla kan komma med idéer, tankar och kritik.

Gör driftsformen någon skillnad för eleverna?

– Jag kan göra jämförelsen med när jag har varit rektor på kommunala skolor. Det är ett helt annat och större engagemang från alla här. Skolan är allas. Det är en framgångsfaktor för hur väl barn lyckas i skolan.

Vad är skillnaden mellan er och vanlig kommunal skola?

– Storleken. Vi har fler pedagoger per elev. Närmare till beslut. Ingen förvaltning att förhålla sig till. Föräldrarna ges en större möjlighet att vara med och påverka skolans utformning. I en kommun kan en specifik satsning vara bra för majoriteten men kanske inte för den enskilda skolan. Vi utgår i stället från den egna verksamheten. Vi som jobbar här styr så klart det pedagogiska vardagsarbetet. Men det blir lättare att fånga upp föräldrarnas åsikter och feed back.

Hur skapar ni en bra kvalitet i skolan?

– Självklart är det viktigt att eleverna når kunskapsmålen. Men externa utvärderingar fångar inte hela sanningen. Det handlar om vad vi vill att eleverna har med sig härifrån. En tro på sig själv, kreativitet, förmåga till kommunikation – det du behöver som människa. Risken är stor att vi tappar detta om vi fokuserar på det som är lätt att mäta.

Finns det hinder för att starta och utvecklas som kooperativ skola?

– Det som kan vara problematiskt är de nya behörighetskraven som slår hårt mot en liten skola. Men det gäller ju inte bara oss utan många mindre skolor. Men vi har också fördelar i form av mindre kringkostnader. Pedagoger kan jobba på fritids om det behövs. Föräldrar hjälper till att öppna, städa, göra mejllistor och sköta annan administration.